

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
SZEGED**

SZAKDOLGOZAT

A késő avar kori bronz szíjvégek Állatfej-motívumok

Készítette: Majdán Mira
történelem – régészet

EHA kód: MAMRACB.SZE

Témavezető: Dr. B. Tóth Ágnes
egyetemi docens

2013

Tartalom

1. Bevezető helyett	3
2. Az avarok a Kárpát-medencében	4
3. A késő avar övgarnitúrák	8
4. A szíjvégek díszítései és a szíjrögzítő fülek állatábrázolásai	11
4. 1. Madarak.....	13
4. 2. Emlősállatok.....	16
4. 3. Szenmurvok.....	16
5. A sírok	20
6. Kronológiai kérdések	28
7. A sírokba temetettek szerepe, helyzete a társadalomban	30
Felhasznált irodalom	34
A táblákon szereplő képek jegyzéke	43

1. Bevezető helyett

Sokan és sokat írtak már a hazánk területét egykor uraló avarokról, és olyan szakirodalom is bőségesen áll rendelkezésünkre, melyben az avar övvereteket tárgyalják. Mégis, minden új temető, akár minden új veret szolgáltathat új információkat, és sok tisztázni való van még az avarokkal, főleg a késő avar korral kapcsolatban.

A külső és belső írott források hiánya és a régészeti anyag értelmezésének sokféle lehetősége miatt némileg zavaros a késő avar kornak nem csak az időrendje, de lakosságának etnikai és társadalmi összetétele, kapcsolatrendszerei, hitvilága és mindennapi élete is. Mindezek tisztázása rengeteg időt és munkát igényel, és nem valósítható meg pusztán a történelemtudomány vagy a régészet segítségével, hiszen számtalan egyéb aspektusból is meg kell vizsgálni a bizonyítékokat.

Az alábbiakban bemutatásra kerülő kutatás célja szerint a késő avar kor társadalmi viszonyait és időrendjét kísérli meg valamelyest összefoglalni, tisztázni, amennyire erre lehetőséget ad egy, a különböző késő avar temetőkben napvilágot látott speciális tárgytípus – nevezetesen az állatfejes függesztő fülekkel ellátott szíjvég.

Mivel a témában még született átfogó, összefoglaló munka, jelen tanulmány szerzőjének nagy szabadság adatott meg a következtetések levonásakor, de igyekezett nem visszaélni a lehetőségekkel.¹

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani dr. B. Tóth Ágnesnek, dr. Kürti Bélának, Szalontai Csabának és Takács Melindának a türelmükért, a tanácsaikért és a rengeteg segítségért, amelyet tőlük kaptam.

2. Az avarok a Kárpát-medencében

Az 567-ben a Kárpát-medence területein megtelepülő avarság nem az első, és nem az utolsó volt a keleti hódító népek sorában. Mintegy százévnyi germán harcok után ők egyesítették ismét egyetlen nép uralma alatt az egész Kárpát-medencét, amikor a langobardok kivonulásával kezükre került az egykori Pannonia is 568-ban. Vezetőjük, az „avarok Attilája” néven emlegetett Baján kagán komoly politikai-hadászati erőt fogott össze, és az avarság gyorsan fontos tényezővé vált a térségben.

Az avarság, mint a legtöbb keletről érkezett, főleg gyors, ütőképes lovasságára támaszkodó félnomád hódító, népként nem volt egységes. A sztyepről több, különböző népcsoportot (kutigur, utrigur, onogur-bolgár, ant szláv, stb.) magukkal sodortak a vándorlás-hódítás folyamán, illetve a helyben talált hun, germán, szarmata, szláv népek-néptörzsek is behódolhattak nekik, s ezek valószínűleg segédcsoportokként funkcionáltak mellettük a későbbiekben.²

Ahogy a nép maga, úgy a Kárpát-medencében megtelepülő avarság anyagi kultúrája is több elemből tevődött össze. Alapját egyrészt a keleti jellegű tárgytípusok adták, mely csoportba főleg fegyverek, lószerszám és ékszerek tartoznak (csont merevítő lemezekkel ellátott íj, nyilak, tegez, kengyel, zabla, fülbevalók a férfisírokban is). Ezekhez kapcsolódtak a korai időszakban az itt talált és meghódított germán népek anyagi kultúrájának bizonyos elemei (germán állatstílusban készült tárgyak, csontfésűk, pajzsdudorok, germán pecsételt díszű edények stb.)

E kettőt egészítette ki a későbbiekben a Bizánci Birodalomtól akár kereskedelmi, akár hadászati úton szerzett tárgyak (holdsarló alakú fülbevalók, bizánci stílusú áttört övcsatok, kürtös végű karperecek) illetve nyersanyagok (elég csak az évi adóként az avaroknak fizetett nagy mennyiségű solidusra gondolni) jelentős mértékű beáramlása. Valószínűsíthető, hogy késő antik/bizánci, vagy ilyen hatásokat már átvett kézművesek is kerültek az avarok fogságába a balkáni hadjáratok folyamán.

Mivel az avar férfiak nagy része (egésze, ha hihetünk a kortárs feljegyzéseknek), akárcsak a többi lovas nomád népnél, főként hadviseléssel foglalatoskodott, ezért viseletüknek nagyon fontos eleme volt maga a fegyveröv. A több szíjból álló övet, melyre az íj és nyíltartó tegezt, kardot, kést, tarsolyt függeszthették, többrészes fém övgarnitúrával látták el. Ezek az övgarnitúrák, akárcsak a tárgyi emlékek más darabjai is (kengyel, kard, zabla) jelentős

² SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 21-61-134-146.

változásokon mennek keresztül az alatt a mintegy kétszázötven év alatt, míg az avarság vezető szerepet játszik a Kárpát-medencében. Az anyagi kultúra változásai, illetve a történeti forrásokban leírt események alapján szokás az avar uralmat általában három korszakra osztani. Ezt a korszakolást elfogadom, és használok is dolgozatomban.³ Ennek megfelelően tehát az avar kor hármas tagolódása a következő: korai, középső, késői.

A korai időszakra jellemzőek az ívelt talpú kengyelek, a keskeny csont íjlemezek, az egyenes egy- és kétélű kardok, a nagyméretű nyilak, a nemesfém lemezből préselt díszű övek az előkelők sírjaiban. Összességében egyfajta általános aranybőség figyelhető meg, melyet a Bizánctól rendszeresen kapott hadiadónak köszönhetnek. Politikai szempontból ez az úgynevezett Első Kaganátus kora, amelyet a Kárpát-medencei foglalás végrehajtója, Baján kagán és (valószínűleg) dinasztíája vezetett, egészen a 7. század második negyedéig-közepéig.⁴ A korszakot súlyosbodó vereségek, zavargások zárják: a nyugati peremterületeken a vendek lázadása,⁵ Konstantinopolis sikertelen ostroma,⁶ keleten a bolgárok elszakadása.⁷ A kagáni hatalom gyengülését jelezheti, hogy ezekben az években egy bolgár és egy avar jelölt vetekedett az uralkodói címért.

A középső avar korban, 630/640 és 680/700 között általános aranyhiány jelentkezik a Bizánci Birodalom belső válsága, és a korábban megszokott, a bizánci császároktól évenkénti rendszerességgel érkező adók elapadása miatt. Mégis, ekkorra teszik az úgynevezett Tótipusztá-Igar kör megjelenését, amely fejedelmi pompával végső nyugalomra helyezett előkelők temetőiből áll. Ennek a sajátos jelenségnek, illetve az avar uralom ideje alatt bekövetkező több más változásnak magyarázatára alapvetően két elmélet honosodott meg a kutatók körében. Egyesek, például Szádeczky-Kardoss Samu,⁸ Bóna István,⁹ új népelemek beköltözésével indokolják a szembetűnő váltásokat, míg mások, mint például Bálint Csanád,¹⁰ a belső fejlődést hangsúlyozzák. Az mindenesetre meglehetősen biztos, hogy az oldalpálcás zablák, szablyák, kettős varkocsszorítók ekkor terjednek el az avar temetőkben.

³ Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy bármely birodalom vagy nép életének utólagos beosztása voltaképpen önkényes, és a kutatók azon törekvését tükrözi, hogy valamiképpen rendszerezék az elmúlt korokat. Ezek a korszakváltások egyáltalán nem biztos, hogy érzékelhetőek voltak az akkor élők számára is.

⁴ Olajos Terézia körülbelül 632-ig tartja valószínűnek a Baján-dinasztia fönnállását. OLAJOS 1973, 64.

⁵ A frank származású Samo vezetésével, 623–624-ben. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 173.

⁶ Szláv és perzsa szövetségeseikkel tíz napos ostrom után visszavonulásra kényszerülnek 626-ban. SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 192.

⁷ A Magna Bulgaria-t megalapító Kuvrat vezetésével a 630-as években, feltehetőleg még Hérakleios császár halála, 641 előtt. RÓNA-TAS 2001, 78.

⁸ SZÁDECZKY-KARDOSS 1968, 86.

⁹ BÓNA 1970, 261.

¹⁰ BÁLINT 2004, 55–56.

Az előző két korszak gyors áttekintése után elérkeztünk a vizsgálatom valódi tárgyát képező késő avar korhoz, mely nagyjából a 7. század végétől a 9. század elejéig tart, amikor a dunai bolgár kán, Krum és a frank király, Nagy Károly hadjáratai nyomán a Második Kaganátus politikai tényezőként elbukik.¹¹ Ebben az utolsó korszakban még a sírok tájolása is megváltozik (K–Ny helyett Ny–K, illetve ÉNy–DK), és a griffes-indás stílusnak nevezett irányzat válik uralkodóvá az övveretek díszítésében. A készítése technika tekintetében a bronzöntés és a két iker bronzlap összeillesztése által kialakított veretek általánosak. A legutolsó évtizedekben a nagyszentmiklósi körhöz kapcsolt poncolt háttérű palmetták a legjellemzőbbek, illetve az ilyen díszű tárgyak együtt jelentkezik a korábbi típusúakkal. Medgyesi Pál az övveretek alapján három fázisra bontja a késői avar kort, az elsőt 710–750 között, a másodikat 750–790 között, és végül a harmadikat 790–810/830 közé teszi.¹²

Újabb, Bécsben folyó kutatások nyomán a késő avar kor kronológiája változni látszik, kezdete abszolút datálással a 680-as évekig előrehozhatónak tűnik.¹³ Ez azért lehetséges, mivel a használt datálási módszerek az egyes tárgyak készítésének, nem pedig sírba helyezésének idejét állapítják meg. Ha egy avar férfi 682-ben tizenhat-tizennyolc éves korában kapja fegyverövét, és megéli a körülbelül negyvenöt éves átlagéletkort, akkor övével és minden egyéb tárgyával csak 711–713 körül kerülhet eltemetésre.¹⁴

A Kaganátus politikai bukása természetesen nem jelent egyet az avar nép kihalásával, mint ahogy a történelem folyamán igen ritkán lehet egyenlőséget tenni egy állam megszűnte és lakóinak tömeges pusztulása közé.¹⁵ Sajnos a kérdéses korra vonatkozó történeti források gyérek és többféle módon is értelmezhetőek, illetve mindkét oldal - t. i. azok a kutatók, akik az avarok továbbélése ellenében vagy amellet állnak ki - találhat bennük megfelelő érveket.

Nem kevésbé problémás a helyzet a régészeti anyag esetében sem. Időről-időre változó divatok szerint szokás a késői avar leletek utolsó időpontját 805, 825, esetleg 895 magasságában meghúzni. Véleményem szerint az *avar nép* továbbélésén vitázni merőben fölösleges, ha egyszer nem kételkedünk a szarmaták hun kori továbbélésében vagy a kelták római uralom alatt folyó további életében sem. Az más kérdés, hogy időben és térben meddig lehet elkülöníteni a jellegzetes késői *avar anyagi kultúrát*. A szállásterület lecsökkenése, a

¹¹ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 302.

¹² MEDGYESI 1992, 258.

¹³ STADLER 2008, 58.

¹⁴ Bár egyes vélemények szerint a korabeli ifjak a mai felfogáshoz képest jóval hamarabb váltak férfivá, akár 14-15 éves korukban, szerintem ez pusztán közhely a történeti korok népességéről szólva. Ilyen fiatal harcosokra valószínűleg csak akkor lehetett szükség, ha nagy veszély fenyegetett, vagy hosszan elhúzódó háborúk ritkították a fegyverforgatók sorait.

¹⁵ Gondoljunk csak a perzsák vagy Nagy Sándor birodalmára, az önálló Egyiptomi királyság bukására, vagy akár az Osztrák-Magyar Monarchia szétesésére.

külkapcsolatok, szomszédok, kereskedelmi lehetőségek megváltozása nyomán a viseletben, használati tárgyakban, temetkezési rítusokban is bekövetkezhet idővel egy változás, ami a korábbi avar kulturális jellemzők háttérbe szorulását, „kihalását” hozhatja magával, de nem eredményezheti az avar nép eltűnését.

Az utóbbi évtizedekben sok kísérlet történt arra, hogy a 8. század végi, 9. századi avar jelenlétet, régészeti anyagot azonosítsák, és bizonyítsák a továbbélést.¹⁶ Talán e dolgozat is segíthet némi fényt vetni az avarság életére a Kaganátus bukása utáni időkben.

¹⁶ Elsősorban Szalontai Csaba, Tomka Péter és Szőke Béla Miklós munkáiban.

3. A késő avar övgarnitúrák

Díszövek veretei a férfisírokban: ez az avar kor egészének egyik legjellegzetesebb jelölője a feltárt temetőkben. Biztosra vehetjük, hogy az övek igen kiemelkedő szerepet játszottak az avar férfiak életében, ha még a másvilágra is magukkal vitték őket.

Ezen övek eredetéről, a kialakulásukban szerepet játszott kulturális folyamatokról igen sok tanulmány, vélemény született amióta csak napvilágot látott az első avar övveret. Alapvetően két irányt szokás feltételezni, ahonnan az övek mellékszíjjal/veretekkel történő ellátásának szokása átkerülhetett az avarokhoz: Belső-Ázsia és az ún. italo-bizánci kultúrkör. Mindkét oldalon számtalan oldalnyi érvet hoztak föl kiváló tudósok, és úgy tűnik, az utóbbi időben a bizánci eredetet többen preferálják.¹⁷ Véleményem szerint ez is nagymértékben függ az aktuális tudományos divatirányzatoktól, és e dolgotnak nem célja az állásfoglalás sem egyik, sem másik oldalon. Egy megjegyzést mégis engedjenek meg: az övek gyakorlati hasznát a legtöbb, katonáskodással (is) foglalkozó társadalomban fölismerték, és ennek megfelelően használták, díszítették őket, ezért egyáltalán nem biztos, hogy megjelenésüket kívülről érkezett kulturális hatásoknak kell tartanunk. A vaskori keltáktól a rómaiakon, késő szarmatákon át a langobardokig és gepidákig át sok férfi élt a Kárpát-medencében, akik fémszereléssel ellátott öveket viseltek, és ez máshol sem volt másképp a hosszú századok folyamán.¹⁸

A késői avar korban tehát a préselt veretek helyét átveszik az öntéssel készített bronzgarnitúrák. A dolgozat készültekor még nem végeztek átfogó anyagvizsgálatot arra nézve, hogy honnan származhatott a több tízezres nagyságrendben előkerülő bronz tárgyak alapanyaga, holott ez talán fényt vethetne a Második Kaganátus kereskedelmi kapcsolataira. Mivel mindeddig öntőműhely nyomait sem sikerült föltárni, ezért több kutatóban fölmerült, hogy esetleg nem helyhez kötött, hanem vándorló ötvös mesterekkel kell számolnunk Avaria területén.¹⁹

Ezen elgondolás egyszerűen megcáfolható azzal a józan megfontolással, hogy az idők folyamán mindig akkor volt jellemző a vándorló mesteremberek jelenléte, amikor egy-egy közösség igényei képtelenek voltak arra, hogy tartósan egy helyben tartsák a mestert. Az övveretek több tízezerre rúgó számából, a több száz síros avar temetők nagyságából nem

¹⁷ BÁLINT 1995, KISS 1990, KISS 1998.

¹⁸ Az övek mondhatni „univerzális” fontosságát, hasznát, ismertségét jól példázza az Orion csillagképhez kötődő elképzelések hasonlósága: boiótiai görög vadászként, a magyarok dolgozó kaszásaként, és a mongolok örökké keletre tartó embereként is veretes övet visel.

¹⁹ Főleg a kunszentmártoni ötvös sírja kapcsán.

következik az, hogy egy ötvös mester letelepedvén ne tudott volna biztos megélhetést szerezni magának, vagyis szükségtelen volt a vándorlás.²⁰

Évtizedes kutatások és az egyre gyarapodó leletanyag alapján mára már jó néhány ötvös központ lokalizálhatónak tűnik a fentiekkel összhangban.

A késő avar bronzöntés technikájáról nagyjából azóta folyik a tudományos vita, amióta ebbe a korba tartozó bronztárgyak igazán komoly mennyiségben előkerültek. Abban viszonylag hamar egyetértettek a kutatók - néhány alaptalan gyanúsítgatást leszámítva -, hogy ezek az öntött szíjveretek mind egyedi öntőformában készültek, a tömeggyártás lehetőségét az egyes darabokon látható eltérések kizárják. A kutatás korábbi szakaszában a sorozatgyártás elleni fő érv az egyediség volt, mert lehetségesnek tartották, hogy az övek maguknak a harcosoknak egyéniségét, rangját reprezentálták.²¹ Azonban azt, hogy milyen eljárással készültek a veretek, miféle öntőformát használtak, sokáig nem sikerült tisztázni.

A vereteken látható éles határok alapján, illetve mivel sokáig nem találtak maradandó anyagból készült öntőformákat, a kutatók azt feltételezték, hogy fába vésett mintákkal és róluk levett kétrészes agyag öntőformákkal kezdődhetett a bronzöntés folyamata.²² Erdélyi István fa modellre döngölt, fémkeretes, kétrészes homok öntőformákat használt, amikor avar tárgyakat reprodukált, de gipszminták alkalmazását is éppúgy elképzelhetőnek tartotta.²³ Fettich Nándor később méhviaszból faragott mintákat, és abból viaszveszejtéssel létrehozott ólom mesterdarabot valószínűsített.²⁴

A kutatás mai álláspontja szerint az öntési csapok megléte alapján homok öntőformák sem kizárhatóak,²⁵ de Bíró Csaba és Szenthe Gergely kutatásai és reprodukciós kísérletei nyomán a méhviasz mesterpéldány és agyag negatív tűnik a legvalószínűbb, leggyakrabban használt megoldásnak, legalábbis ami a sokszorosításra szánt vereteket illeti.²⁶ Mindkét elképzelés részben magyarázatot ad arra, hogy miért nem kerültek elő eddig a szíjvégekhez tartozó öntőformák.

A késő avar korban némileg megváltoznak a fegyverövek is, nemcsak a veretek készítése módja. A mellékszíjak megnyúlnak, számuk lecsökken, és gyakran teljes hosszukban veretekkel borítják őket, akár csak az övet magát, e bronzdíszek mérete azonban fokozatosan csökken.

²⁰ Ugyanígy a késő vaskorban sem bukkantak nyomára a kelták vasfeldolgozó műhelyeire, mégsem merült föl senkiben, hogy a látványos mennyiségű vastárgyat vándorló mesterek készítették volna.

²¹ LÁSZLÓ 1958, 112 és FETTICH 1990, 127.

²² FETTICH 1929, 49.

²³ ERDÉLYI 1958, 72.

²⁴ FETTICH 1965, és FETTICH 1990, 131.

²⁵ BÍRÓ-SZENTHE 2011, 156 és ERDÉLYI 1958, 73.

²⁶ BÍRÓ-SZENTHE 2011, 161 és ERDÉLYI 1958, 72.

Az új övgarnitúrák legszembeütőbb, legnagyobb darabjai a fő- és mellékszíjak végét lezáró, védő, díszítő, úgynevezett nagy- és kisszíjvégek. Ezeket tanulmányozva felfigyelhetünk rá, hogy egyes darabok öv felőli végén a szíjszorító/rögzítő szögecskék köré egymással szembenező stilizált állatfejeket mintázott az ötvös.²⁷ Vagyis pontosabban szólva, az állatfejeket az öntés után úgy fűrték át, hogy a lyukakba kerülő szögek rendszerint az állatok szemeit adják. Ez egyáltalán nem általános jelenség a szíjvégeknél, 179 átvizsgált temető közül 83-ban összesen 138 darab ilyet találtak, és emellett 7 szórványként került elő.²⁸ Összesen X szolgált nagyszíjvéggként és X kissíjvéggként.

A tárgyalandó szíjvégek túlnyomó része, X darab az úgynevezett lapos levelű indás szíjvégek csoportjába tartozik, és e díszítmény különböző variációit képviselik. Pávai Éva tanulmányában ezek a variációk az S-alakú alaplanta H, G, S és T típusai alatt szerepelnek.²⁹

A szíjvégek kisebb része, összesen X darab, meglehetősen egyedi mintázattal rendelkezik, ahogy alább látható lesz.

²⁷ Ellentétben Madaras László azon véleményével, hogy a szíjvégekről a 8. század második felére szinte eltűnnek az állatábrázolások. MADARAS 2006, 315.

²⁸ Néhány állatfejes rögzítő füllel ellátott szíjvég létezéséről csak a kézirat lezárása után értesültem. A kutatás tehát semmiképpen sem tekinthető befejezettnek.

²⁹ PÁVAI 1991.

4. A szíjvégek díszítései és a szíjrögzítő fülek állatábrázolásai

Apró részei csak a szíjvégeknek a már emlegetett rögzítő fülek, de bizony van hasznuk, tudniillik, hogy a szögecs nem önmagában, sérülékeny, kis felületként áll ellen a nyomásnak, használatból eredő kopásnak, törési lehetőségeknek. Más szíjvégeken csökevényes indák, háromszög- vagy szőlőfürt alakba rendezett, granulációt utánzó gömböcskék szolgálnak hasonló céllal. Ezek, és az állatfejek is jól illeszkednek az avar ötvösség hagyományába.

A stilizált állatfejek ugyanis nem csak ezeken a szíjvégeken jelennek meg, hanem az egész avar korban végigvonulnak a legkülönbébb tárgyakon. Fémtárgyak esetében a korai avar korra jellemzőek az állatfejes csatok, melyekről Fettich Nándor³⁰ és Csallány Dezső³¹ írt bővebben, akik a sárkányábrázolásokra fordítottak nagyobb figyelmet. Több temetőben találhatóak állatalakos lószerszámdíszek, melyeket a böcsi lelet kapcsán Garam Éva foglalt össze.³² Érdekes módon az övveretek egy másik tagja, az övforgó/akasztóveret is megjelenhet ugyanilyen stilizált állatfejekkel ellátva, hasonló kettőző logikán alapulva.³³ Az állatküzdelmes szíjvégek és az állatábrázolásokról szóló legújabb összefoglaló munka Fancsalszky Gábor nevéhez fűződik.³⁴

A szíjvégeken található állatfejek kétségtelen praktikussága mellett nem szabad figyelmen kívül hagynunk az esetleges mögöttes jelentést sem. A népvándorlás korának népeiről szólva megszokott klisé, hogy ezek az emberek még sokkal szorosabb kapcsolatban éltek a természettel, annak sokkal nagyobb jelentősége volt mindennapi életük során. Így nem csoda, ha az erdők, mezők, vizek állatai is hangsúlyos szerepet kaptak nem csak mindennapjaikban, de hitvilágukban is. Ezért nem meglepő, ha díszítőművészetükben is fölfedezhetjük ezeket az állatokat. Valószínűleg a nem maradandó anyagokból készült tárgyakon, ruházatuk darabjain is ugyanúgy megjelentek ezek a minták, ahogy erre más esetben például a szerencsés módon megőrződött Altaj-vidéki szkíta leletek utalnak.

Feltételezhetjük, hogy akárcsak más népeknél, az avarságnál is volt az állatoknak egy meghatározott és mindenki által ismert jelentősége. Jól megfigyelhető egyes állatok kiemelt szerepe: ragadozó madarak, vaddisznó, ló, farkas, medve, tehát általában a valamilyen szempontból (erő, gyorsaság, harciasság) hatékony fajok, melyek példaképként, sőt akár

³⁰ FETTICH 1926.

³¹ CSALLÁNY 1957, 261.

³² GARAM 1981.

³³ Igen szép példák találhatóak a tiszafüredi temetőben: 194, 201/a sír. GARAM 1995, illetve Devínska Nová Ves/Dévénýújfalú temetőjében. EISNER 1952.

³⁴ FANCSALSZKY 2010.

totemisztikus ősként is funkcionálhatnak. Más nomád népeknél ilyen szerepben találjuk például a farkast a türkök eredetmondájában, ahol mitikus anyaállatként tíz fivérnek ad életet,³⁵ vagy a mongolok nagy kánja, Temüdzsin őseiként feltüntetett kék farkast és vörös szarvasünt.³⁶ Közismert az Árpádokat a turulmadártól eredeztető magyar monda is.

Elgondolkodtató Pávai Éva elmélete arról, hogy az S-alakú alapinda voltaképpen támadás alatt sebesülten leroskadó állat lenne,³⁷ amely már a szkíta állatstílus óta jól ismert motívum. Ezt szem előtt tartva még inkább indokolt a ragadozó állatok megjelenése a rögzítő füleken, amelyek a szíj becsatolt állapotában a szíjvégek fölött, mintegy támadó pozícióban helyezkednek el. Azt sem szabad azonban elfelejteni, hogy az S-alakú indaminta egy rendkívül általános, világszerte elterjedt motívum, és nem biztos, hogy a pusztai díszítő funkció kívül bármiféle többletjelentést hordozna.

A legnagyobb gondot e szíjvégek esetén a konkrétan ábrázolt állatok azonosítása jelenti. Ezt egyrészt a szíjszorító fülecskék kis mérete, másrészt az nehezíti, hogy az állatfejeket már-már jelképi szintre stilizálták az ötvösök. Az erős stilizáltság sem példa nélkül való az avar emléktárgyakban, a nagyszíjvégek egy speciális csoportjára, az állatküzdelmet ábrázoló darabokra is jellemző,³⁸ illetve a fentebb említett állatos díszű tárgyak bármelyikére. A sztyeppi művészetben már a szkíták óta ismerjük a rendkívül elvont állatábrázolásokat, de megtaláljuk a keltáknál, germánoknál ugyanúgy.

Sztyeppi eredetűnek tűnik a már említett kettőzés szokása, amit valószínűleg a kínaiaktól vettek át az évszázadokon keresztül velük érintkező lovas népek. A kínai hagyományban ugyanis a kettősséget szerencsehozó jelenségnek tartják.³⁹ Ebből persze nem szabad túlságosan messzemenő következtetéseket levonni, hiszen nyilvánvaló a kettős fülek gyakorlati haszna is: több ponton fogják a szíjat, így stabilabban rögzítik azt.

A vizsgált szíjvégek állatfejei között három alapvető csoport elkülönítése mindenképpen lehetséges. Az I. csoportba a madarak tartoznak, míg a II. csoportba az emlősállatok, mivel ezek különbözősége jól látható. A III. csoportba a csodás lények, vagy még inkább nem valódi állatok kerültek, melyeket a publikálók hol sárkányként, hol griffként aposztrofálnak. Egyik kifejezést sem teljesen megfelelő, mivel az avar világképre, „mitológiára” hamarabb hatottak a belső-ázsiai, iráni képzetek, mint a hellenisztikus, európai elképzelések, vagyis a görög-római/keresztény griff és sárkány elnevezés nem indokolt. Magam tehát az egyszerűség

³⁵ ERDÉLYI-SUGÁR 1982, 152.

³⁶ A mongolok titkos története. 2004, 11.

³⁷ PÁVAI 1991, 369.

³⁸ FANCSALSZKY 1991, 351.

³⁹ FELVINCZI TAKÁCS 1915, 75.

kedvéért a néhány publikációban szintén előforduló simurg/szenmurv⁴⁰ néven szerepeltetem mindezen „állatokat”.

A fenti, meglehetősen tág kategóriák további alcsoportokra bontása valamivel nehezebb a már ismertetett problémák miatt.⁴¹

4. 1. Madarak

A madarakon belül a görbe csőrű ragadozó madarak igen szép számmal képviseltetik magukat. Közülük laposindás a győri szórvány nagyszíjvég,⁴² Gerjen 63. sírjának nagyszíjvége,⁴³ Homokmégy – Halom 11. sír nagyszíjvége,⁴⁴ Orosháza–Bónum téglagyár 31. sír nagyszíjvége,⁴⁵ Pilismarót–Basaharc 218. sírjának kisszíjvége⁴⁶ Sajópetri–Hosszúrét-dűlő 543. sír nagyszíjvége és kisszíjvégei,⁴⁷ Szeged–Kundomb 214. sír nagyszíjvége,⁴⁸ Székkutas–Kápolnadűlő 43. és 119. sírjainak nagyszíjvégei, 191. sírjának kisszíjvége⁴⁹ és Tiszafüred–Majoros 1249. sírjának nagyszíjvége. (4. tábla 2 és 3)

Ritkább típusokat képviselnek az alábbiak: Jutas 28. sírjának nagyszíjvége, melyen hármashullámvonaldísz látható, fölerősítése pedig csuklós-tokos.⁵⁰ (2. tábla 9) Szentpéteri József kőgyópikkelyeket lát a test díszítményében,⁵¹ ami nem elképzelhetetlen, de nem érdemes ebből túl messzemenő következtetéseket levonni. Nagy Margit tanulmányában a hasonló díszítések halszálka minta néven szerepelnek.⁵²

A bakonykoppányi szám nélküli sír nagyszíjvégén,⁵³ Nemesvölgy/Edelstal 181. sírjának gyöngykeretes nagyszíjvégén,⁵⁴ és Szeged-Kundomb 111. sírjának kisszíjvégén⁵⁵ áttört liliomsoros díszítés látható, és szintén görbe csőrű madarak szolgálnak szíjszorítóként. (2. tábla 2a)

⁴⁰ „Pávasárcány” vagy „kutyasárcány”, az iráni mitológia csodás keveréklénye.

⁴¹ Az alábbiakban kifejtett csoportosítás, illetve az állatok megnevezése nincs köbe vésve, ez pusztán egy lehetséges konklúzió, amelyet a kutatás során levontam.

⁴² FETTICH 1929, 25.

⁴³ KISS-SOMOGYI 1984, 110.

⁴⁴ T. URECZKY 1957, 32.

⁴⁵ JUHÁSZ, 1995, 23.

⁴⁶ FETTICH 1965, 74.

⁴⁷ MAKOLDI 2011, 68.

⁴⁸ CS. SEBESTYÉN-SALAMON 1995, 72.

⁴⁹ B. NAGY 2003, 21, 30 és 35.

⁵⁰ RHÉ 1924, 47.

⁵¹ SZENTPÉTERI 1993, 228.

⁵² NAGY 1998, 423.

⁵³ RHÉ 1924, 45.

⁵⁴ SÓTÉR 1898, 223.

⁵⁵ CS. SEBESTYÉN-SALAMON 1995, 67.

Ezek a Kárpát-medencében és tágabb környezetében is élő ragadozó madarak bármelyikét (sólyom, karvaly, héja, ölyv, sas) jelképezhetik, közelebbi meghatározásuk további vizsgálatokat igényel.

Más jellegűek azok a madarak, melyek jelenlétét a fentebb vázolt indoklással - miszerint támadó mivoltuk miatt kerülnének a leroskadó préda fölé - nem lehet megmagyarázni. Ilyenek például Szentese-Kaján 143. sírjának laposindás kisszíjvégén⁵⁶ a gólyafejek, Abony 80. és 96. sírjának kisszíjvégein,⁵⁷ Orosháza-Bónum téglagyár 3, 31. és D sírjainak laposindás kisszíjvégein,⁵⁸ Szébeny I. 142. sírjának laposindás nagyszíjvégén,⁵⁹ Székkutas-Kápolnadűlő 279. sírjának laposindás nagyszíjvégén⁶⁰ a kacsafejek. Kakast ábrázolnak a Budapest-Régi Lóversenytér geometrikus mintájú nagyszíjvégének állatfejei,⁶¹ illetve galambpár látható a gerjéni temető 86. sírjának laposindás nagyszíjvégén,⁶² amelyen ráadásul a madarak hátat fordítanak egymásnak. Bizonytalan a többi szíjvégen (amelyek Gombos/Bogojeva 14. sírjának váltakozó virágkelyhes kisszíjvégeit⁶³ leszámítva mind lapos indamintával díszítettek) a madarak pontos meghatározása, mindenesetre biztosan nem ragadozó fajtákról van szó.

Egy igen speciális darab, nevezetesen a Győr környékéről, valószínűleg Szőgyéről származó szórvány kisszíjvég madarai sem azonosíthatóak be minden kétséget kizáróan. A tudomásom szerint párhuzam nélkül álló példány áttört testén tisztán kivehető két, guggoló s kezében bikamaszkot vagy fejét tartó emberalak. (3. tábla 11) Erdélyi István e darabban az avarok sámánhitének bizonyítékát látta,⁶⁴ és magam is hajlok rá, hogy valamilyen rítus – talán állatáldozat - ábrázolásának tekintsem. A kérdés az, hogy miként és miért került ez a jelenet egy szíjvégre? Mivel előkerülési körülményei és a kísértő mellékletek ismeretlenek, nem lehet következtetéseket levonni belőlük. Egyetlen szíjvégre alapozva pedig rendkívül kockázatos olyan találgatásokba bocsátkozni, minthogy sámán volt-e az illető, aki e veretet az övéen hordta, már ha beszélhetünk egyáltalán sámánizmusról az avarok kapcsán. Annyit megengedek, hogy ilyen különleges szíjvéget valószínűleg egy speciális alkalomra készíthettek, vagy egy konkrét cselekmény végrehajtásakor viselhettek, ami akár lehetett a szíjvégen ábrázolt esemény is. Több késő avar temetőből ismertek az elhunytakkal együtt

⁵⁶ MADARAS 1991, 73.

⁵⁷ ÉBER 1902, 250 és 254.

⁵⁸ JUHÁSZ 1995, 23.

⁵⁹ GARAM 1975, 65.

⁶⁰ B. NAGY 2003, 42.

⁶¹ NAGY 1997, 78.

⁶² KISS-SOMOGYI 1984, 110.

⁶³ POGÁNY 1908, 407.

⁶⁴ ERDÉLYI 1966, 37.

eltemetett marha- és juhkoponyák, így akár a temetési szertartás részeként végrehajtott állatáldozat bemutatásához is lehetne kötni a szögyei szíjvégen ábrázolt jelenetet.

4. 2. Emlősállatok

Az emlősállatok esetében talán kissé nagyobb sikerrel járhat a konkrét fajok azonosítására tett kísérlet, bár eleve jóval kisebb számban jelennek meg a szíjszorító füleken. Három helyen farkast találunk: Majs–„Merse tető” 4. sír laposindás nagyszíjvégén, Üllő 186. sír laposindás nagyszíjvégén és Váchartyán 31. sír laposindás nagy- és kisszíjvégein. (3. *tábla IIa*)

Budapest–Vöröskereszt utca 15. sír laposindás nagyszíjvégén,⁶⁵ Holiaré/Alsógellér 613. sír laposindás nagyszíjvégén,⁶⁶ Homokmégy–Halom 150. sír laposindás nagyszíjvégén,⁶⁷ Štúrovo/Párkány 23. sír laposindás nagyszíjvégén⁶⁸ és Szébény I. 290. sír laposindás, de oldalán poncolt-palmettás díszű nagyszíjvégén⁶⁹ vaddisznók szerepelnek. (3. *tábla IIb*) Ez utóbbi sajátos keveréke az avar kor végén élő stílusoknak. (2. *tábla 1b*)

Ezek az állatok is a Kárpát-medence faunájához tartoztak az avar korszakban, és ahogy fentebb már szó esett róla, erejük, veszélyességük okán kerülhettek a szíjvégekre, talán óvó-védő funkcióban is.

4. 3. Szenmurvok

A harmadik csoportot tehát a szenmurvnak elnevezett állatalakok alkotják, és ebbe tartozik a legtöbb ábrázolás. Köztük a legegyszerűbb kivitelűektől az egészen látványosakig sokfélért találunk. Jellemző a fej hátsó részén végigfutó taréj, a kitátott száj, a kinyújtott nyelv, esetenként fogak, szarvak vagy fülek, illetve az áll alatti szakáll jelenléte. (3. *tábla III*)

Az ázsiai sárkánnyal rokon, kincsőrző, bölcsességhordozó, csodás képességekkel rendelkező, több állat jellemzőit egyesítő szenmurv a Sāsānida-dinasztia uralta Iránban (i. sz. 222-650) a királyokhoz kötődő hatalmi jelképként funkcionált. Hasonlóképp a Han-dinasztia óta Kínában is az uralkodók, magas rangú főemberek szimbóluma volt a sárkány. Hatalmi jelvény funkciója mellett rontásűző, óvó-védő szerepkörben is gyakran találkozhatunk vele, akár Firdauszi Sahnaméjában,⁷⁰ akár a belső-ázsiai hagyományokban.⁷¹

⁶⁵ NAGY 1997, 117.

⁶⁶ TOČIK 1968/1, 94.

⁶⁷ T. URECZKY 1957, 17.

⁶⁸ TOČIK 1968/2, 16.

⁶⁹ KISS 1977, 54.

⁷⁰ FIRDAUSZI 1975, 49.

⁷¹ GRÓF 1985, 324.

A legtöbb szemurvt ábrázoló rögzítő fül laposindás szíjvégeken található, ahogy az előző két kategória állatainak nagyobb része is. Kivételt képeznek az alábbiak: Szőreg B temető 40. sírjának teljesen díszítetlen nagyszíjvége,⁷² ami viszonylag ritka a késői avar korban, sokkal jellemzőbb a korai avar korszak nemesféméből készült szíjvégeinél.

Kereki–Homokbánya 54. sírból,⁷³ Nové Zámky/Érsekújvár 425. sírból⁷⁴ és Zsombó–Zádori földről⁷⁵ előkerült darabok az úgynevezett karéjos típust képviselik, és ezzel a legkésőbbi avar anyagba tartoznak. (2. tábla 6a) A zsombói példány ráadásul további poncolt-palmettás dísz is kapott az öntés után, így mutatva szép kapcsolatot a nagyszentmiklósi körrel. (2. tábla 6b)

A Budapest–Régi Lóversenytéri temető 3. sírjának szíjvégén áttört, szögekből összeállított rombuszminta látható gyöngykerettel.⁷⁶ Szintén gyöngysorkeretes és áttört geometrikus díszű az Érsekújvár/Nové Zámky temető 434. sírjának nagyszíjvége.⁷⁷ A geometrikus minta viszonylag ritka a késő avar korban, és valószínűleg már semmi köze a germán eredetű díszekhez, nem úgy, mint a korai avar kor geometrikus mintáinak. A gyöngysorkeret alkalmazása feltehetően hellenisztikus-iráni eredetű az avar ötvösművészetben.⁷⁸

A Szentés–Kajánon feltárt temető 159. sírjában áttört liliomsoros nagyszíjvéget találtak.⁷⁹ Lefelé és fölfelé fordulva váltakozó virágkelyhek láthatóak Alattyán 369. sír nagyszíjvégén,⁸⁰ Hőgyész 2. sír nagyszíjvégén, Leobersdorf 81. sír szíjvégén,⁸¹ Vukovar–Lijeva bara 336. sír kissíjvégén és Želovce/Zsély 771. sír nagyszíjvégén.

Poncolt háttérű palmetták díszítik Leobersdorf 82. sírjának szíjvégét,⁸² amely így biztosan a legkésőbbi avar anyaghoz tartozik, ahogy a kemecsei 5. sír nagyszíjvégén is. Moravica–Koppláló 186. sírjában a kis- és nagyszíjvégeken a lapos indák háttérét díszítettét poncolással,⁸³ érdekes keveredését adva ezzel a két stílusnak.

Még speciálisabb Szeged–Kundomb 285. sírjának nagyszíjvége, mely gyöngysorkeretben áttört, medalionokba foglalt emberfejeket ábrázol profilból, szám szerint hármat. A legelső medalionban két oldalról ábrázolt arc néz szembe egymással.⁸⁴ Ehhez minden részletében hasonlít a Tolna megyei ismeretlen lelőhelyű szórvány szíjvég, melyet szintén

⁷² KOREK 1945, 36.

⁷³ SZALONTAI 1991, 464.

⁷⁴ ČILINSKA 1966, 82.

⁷⁵ SZALONTAI 1991, 466.

⁷⁶ NAGY 1997, 62.

⁷⁷ ČILINSKA 1966, 57.

⁷⁸ SZALONTAI 1994,

⁷⁹ MADARAS 1991, 78.

⁸⁰ KOVRIG 1963, 39.

⁸¹ DAIM 1987, 212.

⁸² DAIM 1987, 213.

⁸³ RICZ 1993, 174.

⁸⁴ CS. SEBESTYÉN-SALAMON 1995, és HORVÁTH 1935, 110.

gyöngysorkerettel láttak el, és áttört medalionokban ugyanúgy profilból ábrázolt három fej, illetve a két szembenéző arc látható rajta.⁸⁵ Számomra elképzelhetőnek tűnik a hasonló technika és díszítés alapján, hogy ez a két szíjvég ugyanannak az ötvösnek keze alól került ki, sőt akár ugyanabból a mintából. E két szíjvég párhuzamai, vagy eredete talán a bizánci ötvösművészetben keresendő, ahogy azt egy hasonló, profilfejes új lelet kapcsán többen fölvetették.⁸⁶ Mivel azonban ezek a leletek a késői avar korra keltezhetők, amikor a Kaganátus és a Bizánci Birodalom közé beékelődött az alakuló dunai bolgár kánság, így elvágva a két területet egymástól, meglehetősen problémás fölvetés, hogy az ún. bizánci ötvösművészetnek még komoly hatása lehetett az avarok mestereire. Ha azonban a kutatók ragaszkodnak bizonyos késő avar kori tárgyak bizánci eredeztetéséhez, akkor az avarság elszigetelődéséről, kereskedelmi kapcsolatainak megszűnéséről szóló elméleteket ideje lenne újragondolni.

Három emberábrázolásos és szenmurvot formázó rögzítő füllel ellátott szíjvéget kell még kiemelni. A Vrbica/Egyházaskér közelében szórványként előkerült kisszíjvégen (amely azóta sajnos megsemmisült) rendkívül érdekes, sokszor hivatkozott ábrázolás, egy hosszú hajú férfi, egy „varkocsos harcos” látható, lábánál kutyával.⁸⁷

Szintén szórványlelet a Pančevo/Pancsova lelőhelyű nagyszíjvég, melyen Kiss Gábor megfogalmazása szerint lovasszent vagy lovas küzdelmi jelenetet ábrázoltak.⁸⁸ A három mezőre osztott test két felső zónájában sárkányszerű állaton lovagló, vagy annak nyakát szorongató, s így azt fojtogató emberalakok láthatóak, valószínűleg befont vagy lófarcokba kötött hajjal, hátukon lobogó köpennyel. Az alsó mezőben álló emberalak szerepel, egyik kezében hosszú nyakú, hosszú csőrű madár levágott fejét, másikkban valószínűleg hosszú reflexíjat tartva. A jelenetek értelmezése – ahogyan az összes avar kori emberábrázolásé – meglehetősen problematikus, amint arra a Seoba naroda szerzői is rámutattak,⁸⁹ és érdemi változás azóta sem következett be. Akár azt is lehetne mondani, hogy ahány kutató, annyi vélemény él ezen ábrázolások kapcsán. Annyit mindenesetre föltételezhetünk, hogy az avar „mitológiával”, hitvilággal állhatnak kapcsolatban: legendás hősök félelmetes, nagy erejű állatokat ölnek le, vagy hajtanak uralmuk alá pusztá kézzel.

⁸⁵ HORVÁTH 1935, 110.

⁸⁶ DAIM –CHAMEROY–GREIFF–PATSCHER–STADLER–TOBIAS 2011, 345.

⁸⁷ SEOBA NARODA 1962, 30.

⁸⁸ KISS 2002, 238.

⁸⁹ SEOBA NARODA 1962, 25.

Prága–Šarka a lelőhelye egy másik kérdéses értelmezésű szíjvégnek.⁹⁰ Az áttört, gyöngykeretes nagyszíjvégen egybefonódó indák között két lovagló férfi látható egymás fölött. Kiss Gábor ezt a veretet is a lovasszent – lovas küzdelmi jelenet kategóriába sorolja már idézett munkájában.⁹¹ Hogy valójában mit jelenthetnek a szinte már maguk is indává növényiesült lovasok, ugyanúgy csak találgatni tudjuk, ahogy a főtebb bemutatott Pančevo/Pancsova mellől előkerült szíjvég esetében.

Végignézve az állatalakokat és a szíjvégeket, ha rendszer nem is mutatható ki, mindesetre egy tény szembeszökő: az egyedi szíjvégek, vagyis azok, amelyeken emberábrázolások találhatóak, kivétel nélkül mind szemmurvos függesztő füllel vannak ellátva. Az már a további kutatások feladata, hogy ennek magyarázatával foglalkozzon.

⁹⁰ PROFANTOVÁ 1992, 45.

⁹¹ KISS 2002, 238.

5. A sírok

A sírok mindegyike az évezredek óta ismert és használt aknasírok közé tartozik. Még azokban a temetőekben sem találunk köztük speciális sírokat, ahol egyébként másokat - nem állatfejes szíjvégeket viselőket - jelentős számban temettek el a megszokottól eltérően. Így például a fülkesírhairól híres Székkutas–Kápolnadűlői temetőben talált négy, állatfejű rögzítőfüles szíjvéggel eltemetett halott egyike sem nyugszik fülkesírban.⁹²

A késő avar korban, ahogy már említettem, a tájolás megváltozik. A bemutatott sírok nagy része követi ezt a tendenciát, és Ny–K, illetve ÉNY–DK tájolású, bár helyenként jelentős eltérések észlelhetőek észak és dél felé. A sírok tájolás tekintetében illeszkednek a temetők rendjébe.

Ahol rendelkezésre állnak erre vonatkozó adatok, világosan kirajzolódik, hogy kizárólag Adultus (23-39 év) és Maturus (40-59 év), vagy Maturus–Senium (50-60 év, és fölötte) korú férfiak feküdtek a sírokban. Ez teljességgel érthető, ha végiggondoljuk, hogy a fegyverövet feltehetően a férfivá avatáskor ajándékoztak a fiúknak, tehát a 16-20 éves koruk előtt elhaltaknak, a Iuvenis korosztálynak még nem volt, nem is lehetett ilyen a birtokában.

Tragikus esetekben a korán elhalt fiúgyermek mellé – valószínűleg rangjának, örökös helyzetének jeleként – temethettek fegyverövet, de azt valószínűleg életében nem viselte.⁹³

A halottak némelyikét koporsóban temették el, ami szintén nem példa nélkül való az avar kor egészében. A koporsókapcsokból vagy szögekből erre lehet következtetni Szeged–Kundomb 152. sír,⁹⁴ Budapest–Régi Lóversenytér 1. sír,⁹⁵ Jutas 28. sír,⁹⁶ Kiskőrös–Szűcsi-dűlő 5. sír,⁹⁷ Orosháza–Béke tsz 142. sír,⁹⁸ Tiszafüred 913. sír⁹⁹ esetében. Más sírokban a koporsó famaradványai lehettek a sírgödör szélei mentén jelentkező korhadécsíkok, mint Pilismarót–Basaharc 239. sírjában,¹⁰⁰ Holiare/Alsógellér 613. sírjában,¹⁰¹

Talán sírépítményekhez, halotti kerevetekhez tartozhattak az aknasírok sarkain talált, lemélyülő lyukak, kör alakban jelentkező korhadéknyomok. Ezek mibenlétéről a mai napig

⁹² B. NAGY 2003.

⁹³ Ld.: például Dormánd-Hanyipuszta 35. sírjában a hét év körüli kisfiú teljes övgarnitúrával történt eltemetésének esetét. SZABÓ 1966, 42.

⁹⁴ CS. SEBESTYÉN–SALAMON 1995, 44.

⁹⁵ NAGY 1997, 34.

⁹⁶ RHÉ 1924, 47.

⁹⁷ TÖRÖK 1975, 67.

⁹⁸ JUHÁSZ 1995, 35.

⁹⁹ GARAM 1995, 231.

¹⁰⁰ FETTICH 1965, 18.

¹⁰¹ TOČIK 1968/1, 93.

vitatkoznak a kutatók.¹⁰² Holiare/Alsógellér már említett 613. sírjában találtak korhadékkal töltött lyukakat, és valószínűleg ilyen cölöplyukak lehettek Jutas 28. sírjában is, de itt a murvakinyerő gödrök részben elpusztították a sírt, és ezért az ásató már csak egyet tudott regisztrálni.¹⁰³

Halotti lepel, szemfedő használatára utalhatnak a szerves anyag maradványok mellett a csontvázak is. Ha ugyanis egy halottat szorosan textilbe vagy bőrbe csavarva temetnek el, csontjai megőrzik ezt a pózt: vállai enyhén felhúzva, karjai és kezei szorosan a test mellett, lábai egymáshoz közel kerülnek elő.

A temetési szertartás során megejtett tűzgyújtás, halotti tor nyomait mutathatják a sírokban talált faszén- és pernyemaradványok. Jutas 28. sírjában,¹⁰⁴ és a sírszám nélküli tiszafüredi kettős sírban¹⁰⁵ figyelték meg ezt a jelenséget.

Egyelőre nem eldöntött kérdés, hogy az avar sírokban feltűnően gyakran szereplő tojások – melyeket időnként festés és karcolás díszít, akár csak a „hímes” húsvéti tojásokat – ételmellékletként, vagy rituális szimbólumként, például az újjászületés jeleként kerültek-e az elhunytak mellé. Jakab Béla kutatásai nyomán úgy tűnik, hogy – legalábbis a Szeged környéki temetőkben – már kikelt tojások héjainak darabjait tették a sírokba.¹⁰⁶ A vizsgált sírok közül jó néhányban nem is egy, de két-három, vagy annál több tojást is találunk. (1. táblázat)

Rendellenes temetkezést ritkán találunk e sírok között, az egyébként az avar kor egészében megfigyelhető alkar-, fej- vagy lábtartásbeli eltérések, mint gyenge kivételek néhány helyen jelentkeznek csak. A medencére hajlított alkart látunk Jutas 1. és 28. sírjában.¹⁰⁷ Ugyanígy a medencére hajlították a jobb alkart Dunaszekcső 73. sírjában, ahol a koponya is oldalra volt billenve.¹⁰⁸ Homokmégy–Halom 111. sírjában a bal kezet találták a medencén.¹⁰⁹ Szébény I. temetőjében a 142. sír halottjának jobb alkarját¹¹⁰ hajlították a medencére, míg a 304. sírban a balt.¹¹¹ Ugyanebben a temetőben, a 290. sírban a lábakat terpesztve, a csípőt balra fordítva találták.¹¹² Holiare/Alsógellér 315. sírjában pedig az alsó lábszárakat keresztezték egymáson.¹¹³ A Kaposvár mellett föltárt temető 58. sírjában a koponyát balra előrebillenve

¹⁰² A korábbi szakirodalom felsorolásával és a kapcsolódó elméletek bemutatásával VÁLYI 2003, 214–215.

¹⁰³ RHÉ 1924, 48.

¹⁰⁴ RHÉ, 1924, 47.

¹⁰⁵ PROHÁSZKA 2012, 13.

¹⁰⁶ JAKAB 1975, 341.

¹⁰⁷ RHÉ 1924, 41.

¹⁰⁸ CS. SÓS 1967,

¹⁰⁹ GARAM 1975, 134

¹¹⁰ KISS 1977, 92.

¹¹¹ i.m. 108.

¹¹² i.m. 105.

¹¹³ TOČÍK 1968/1, 93.

találták. Hogy ezek a hagyományos, nyújtott pozíciótól való eltérések mennyiben tükrözik a temetést végrehajtók eredeti szándékait, s mennyire az állatjárások nyomán bekövetkező bolygatásokat, nehezen eldönthető. Arra nézve is csak találgathatunk, hogy ha az elhunyt végtagjait rokonai, temettetői rendezték el ilyen pózba, azt miért tehették. A kezek behajlítása esetén esetleg az lehet a magyarázat, hogy a fegyverforgató, vagy általában használt kezét közelebb helyezték a túlvilágon is használatba vehető eszközökhöz, megkönnyítve ezzel elhunyt szerettük dolgát.

A rendellenes temetkezésekre erőteljesebb példák érdekes módon az avarság által csak a 8. században, a bajorokkal és frankokkal folytatott hadakozások nyomán¹¹⁴ megszállt északi és nyugati területeken kerültek elő. Holiare/Alsógellér már említett temetőjében, a 774. sírban két egyént temettek el: egy felnőttet, mellkasán egy kisgyermekkel.¹¹⁵ A bolygatott sír alapján nehéz eldönteni, hogy az övgarnitúra a felnőtthez vagy a gyermekhez tartozhatott-e, mégis valószínűbb, hogy felnőtt viselte azt életében és halálában, mivel a veretes övek viselését általánosan a már férfivá avatott harcosok sajátjának tartják.

Ugyanez a helyzet Štúrovo/Párkány 23. sírjában,¹¹⁶ ahol szintén egy felnőttet és egy gyermeket temettek el együtt. Ebben az esetben az erős bolygatottság sajnos gyakorlatilag lehetetlenné teszi a leletek értelmezését. Ráadásul egyik sír esetében sem derült ki, hogy a felnőtt férfi volt-e vagy nő, tovább nehezítve ezzel a helyzetet.

Szintén kettős temetkezést látunk Želovce/Zsély temetőjében, ahol egy férfit és egy nőt temettek a 682. sírba.¹¹⁷ Itt talán röviddel egymás után elhunyt házastársak kerülhettek egy sírgödörbe, míg az előző két esetben szülőről és gyermekéről lehet szó.

Sajátos kivétel a Leobersdorfbán föltárt temető, amely szintén a későbbi időkben megszállt területen, Burgenlandban található. Itt került elő a legtöbb olyan rendellenes temetkezés, amelyben állatfejes rögzítő füllel ellátott szíjvég tartozik az övgarnitúrához. A 82. sírban három egyént temettek el együtt: egy harmincöt-negyven éves nőt, egy tizenéves fiút és egy gyermeket.¹¹⁸ A tizennégy év körüli fiút teljes övgarnitúrával helyezték végső nyugalomra. Mivel a veretek kopottságáról nincsenek információk, nem lehet megállapítani, hogy esetleg mégis hordták-e az övet, mert ebben az esetben - számunkra - meglepően fiatalon harcosná avathatták a fiút. De kopott veretek esetében akár azt is elképzelhetőnek tartom, hogy a gyászoló apa saját fegyverövét helyezte a sírba elhunyt fia mellé.

¹¹⁴ TOMKA 1994, 102. és TÖRÖK 1969, 96.

¹¹⁵ TOČÍK 1968/1, 113.

¹¹⁶ TOČÍK 1968/2, 16.

¹¹⁷ ČILINSKA 1973, 155.

¹¹⁸ DAIM 1987, 246.

A 93. sírban egy felnőtt férfit és egy 6 év körüli kislányt temettek el együtt.¹¹⁹ A 119. sírban is egy felnőtt férfi és egy 7 év körüli gyermek feküdt egymás mellett.¹²⁰ Mindkét esetben feltételezhetjük, hogy szülőről és gyermekéről van szó. Arra nézve csak találgathatunk, hogy miért az apával együtt temették el a gyermekeket, miért nem az anyával.

Megállapítható, hogy a vizsgált sírok közül kettő volt igazán szegénynek mondható – legalábbis a maradandó a mellékletek tekintetében. A kemecsei 5. sírból egyedül a nagyszíjvég került elő.¹²¹ Székkutas–Kápolnadúló 43. sírjában pedig mindösszesen egy vascsatot, egy vaskarikát és egy vaskést találtak a szíjvég mellett.¹²² Itt talán a legkésőbbi avar időszak bolgár és frank támadások nyomán elszigetelődött, politikai-katonai hatalmukat elvesztett népességének sírjaival van dolgunk.

Vizsgált sírjaink túlnyomó többségében teljes vagy majdnem teljes övgarnitúrával temették el a halottakat, ami már önmagában is nagy értéket képvisel, nem csak a bronz- és esetenként a bevonathoz használt arany- és ezüstanyag, hanem az ötvösök ráfordított ideje, energiája, és az e mögött álló szakmai tudás becsülete miatt is. A teljes övgarnitúra darabjai a következők: nagyszíjvég, kisszíjvég(ek), övcsat(ok), övbújtató, övforgó/akasztóveret, lyukvédők, az öv veretei, a mellékszíjak veretei. Ezek formája és díszítése igen sokat változik a késő avar koron belül is.

Jellemző, hogy az övek mellett a gyakorlatban hozzájuk tartozó kiegészítő felszerelések is megjelennek a sírokban, úgymint tűzcsiholók, tűzkövek, melyeket általában pásztorkésztségként emlegetnek. Ezek a férfiak viseletének általános részei lehettek, és a fegyverekkel együtt az övről lógtak, egyfajta tarsolyban vagy a mellékszíjakon. Szintén általános melléklet a vaskés, mely női és gyermeksírokban is ugyanígy megjelenik, és valószínűleg a leggyakrabban használt eszközük lehetett. A késeket ugyanúgy az övön hordták, bár itt szót kell ejtenem egy sajátos késő avar jelenségről, nevezetesen, hogy igen sok férfisírban több csatot találnak. Az egyik rendszerint bronzból készült, és általában az övveretekhez hasonló díszítéssel látták el, a többi pedig jóval egyszerűbb kivitelű, sokszor vasból. A bronzveretes díszövet semmiképpen sem használhatták derékszíj, vagyis nadrágtartó övként, egyrészt mert a rajta hordott eszközök, fegyverek súlya lehúzta volna a nadrágot, másrészt, ha feltételezzük, hogy az avar férfiak egyfajta kaftánszerű, hosszú felsőruhát hordtak, akkor az eltakarta volna az övvereteket, ráadásként a fegyverekhez való

¹¹⁹ DAIM 1987, 248.

¹²⁰ DAIM 1987, 252.

¹²¹ CSALLÁNY 1958, 42.

¹²² B. NAGY 2003, 21.

hozzáférést is érdekes kihívássá tette volna. Vagyis feltehetőleg az avar férfiak legalább egy másik, egyszerű, díszítetlen bőrövet is hordtak a nadrágjukhoz, innen a másik csat.

Az avarok túlvilágról alkotott elképzeléseihez valószínűleg szervesen hozzátartozott az elhunytak útravalóval történő ellátása is, amint arra a nagyszámú edény és állatcsont mellékletből következtetni lehet. Hogy annak idején mit helyezhettek el az edényekben, átfogó anyagvizsgálatok nélkül bajos lenne megállapítani, úgy tűnik azonban, hogy inkább folyadékot, mivel főleg palackok, korsók és bögrék képviseltetik magukat a sírokban.

Kézzel formált és korongolt egyaránt előfordul közöttük. A szebb, érdekesebb darabok a következő lelőhelyeken kerültek elő: Ártánd–Kapitány-dűlő 76. sírban korongolt fekete fazekat találtak.¹²³ Budapest–Régi Lóversenytér 1. sírban korongolatlan, körömbenyomkodással díszített fazék szolgált mellékletként.¹²⁴ Homokmégy–Halom 111. sírban korongolatlan szürke bögre szerepelt mellékletként.¹²⁵ Kiskőrös–Szücsi-dűlő 5. sírban igen szép kivitelezésű korongolt sárga kiöntőcsöves edényt találtak.¹²⁶ Szebény I. 209. sírból szintén sárga korongolt bögre került elő.¹²⁷ Szeged–Kundomb 130. sírban rendkívül érdekes korongolt sárga palackot találtak, fekete medalionokba foglalt vadkanfejekkel.¹²⁸ Ugyanebben a temetőben, a 152. sírban korongolt sárga korsót találtak fekete festéssel, és a 285. sírban korongolt sárga füles bögre került elő, szintén fekete festés nyomaival.¹²⁹ Pilismarót–Basaharc 222. sírba érdekes kettőskeresztes fenékbélyeggel és karcolt díszítéssel ellátott, korongolt fazekat helyeztek.¹³⁰

Az állatcsontok esetében különbséget kell tennünk azok között, melyek az elhunyt élelmeként szolgáltak, és azok között, melyek úgymond társaságot biztosítottak számára a túlvilágon. Az előbbi csoportba a haszonállatok tartoznak: igen gyakori az egész vagy részleges baromfi, részleges juh/kecske, disznó, szarvasmarha. A vizsgált sírok nagy részében legalább egy hosszúcsont vagy calcaneus bizonyítja, hogy a holtakat ellátták annyi étellemmel, mely a másvilágig tartó útra elegendő lehet. Ezekből a csontokból egyébként meglehetősen jó információkat szerezhetünk az avarok gazdálkodásáról.¹³¹

¹²³ KRALOVÁNSZKY 1994, 41.

¹²⁴ NAGY 1997, 32.

¹²⁵ T. URECZKY 1957, 43.

¹²⁶ TÖRÖK 1975, 56.

¹²⁷ KISS 1977, 82.

¹²⁸ CS. SEBESTYÉN–SALAMON 1995, 77. Korábban Fettich rekonstrukciója alapján karikába hajló griffnek tartották az edényen szereplő állatot. HORVÁTH 1935, 106. Sajnos a vitát már soha nem dönthetjük el, mert mára semmi sem látszik az egykori festésből.

¹²⁹ CS. SEBESTYÉN–SALAMON 1995, 82. és 95.

¹³⁰ FETTICH 1963, 72.

¹³¹ pl. SZABÓ 1981, 66.

A második csoportba a teljes lovak és kutyák tartoznak, melyeket valószínűleg nem fogyasztásra szántak. Egész lovat temettek el Holiare/Alsógellér 115. és 613. sírjában, Sajópetri–Hosszúrét-dűlő 543. sírjában, Šebastovce/Zsebes 48. és 238. sírjában, Szentes–Kaján 321. sírban és Szob 90. sírjában. Mindegyik lovat a hozzá tartozó felszereléssel együtt temették el, vagyis zablával, kengyelekkel és a szíjazat csatjaival, díszítő vereteivel.

Speciális eset a jelképes lovas temetkezés, amikor lovat nem, csak a hozzá tartozó szerszámzatot temetik el a sírban. E szokásra utalhat Holiare/Alsógellér 774. sírjában a gyermek mellé helyezett bronz phalera, vagyis a díszes szíjelosztó.¹³² Lehetséges, hogy valamely babonás szokással számolhatunk, tekintve, hogy a phalera a gyermek arcán került elő.

A vizsgált anyagban egy esetben került elő az elhunyt mellé temetett kutya. Gerjen 86. sírjában a halott lábánál agárszerű kutya teljes csontváza feküdt.¹³³ Elképzelhető, hogy az elhunyt kedvenc háziállatát úgymond „fömládozták” a temetésekor.

Mivel ezek a férfiak egy harcos társadalom tagjai voltak, lássuk hát most a sírokba helyezett fegyvereket. A közelharc fegyverek közül az ütő-zúzó fegyvereket 4 darab képviseli, egy-egy balta a Budapest–Vöröskereszt utcában föltárt 13. sírban,¹³⁴ Leobersdorf 81. sírban,¹³⁵ és Šebastovce/Zsebes 238. sírban.¹³⁶ Egy fokos került elő Szentes–Kaján 159. sírjából.¹³⁷ Ez igen kevés ahhoz képest, hogy pont a késő avar korban váltak gyakoribbá az ütő-zúzó fegyverek a teljes anyagot tekintve.

Vágófegyverből sincs sokkal több, összesen 8 sírban kerültek elő. Ezek közül tör lehetett Csúny 19. sírban,¹³⁸ Gyomaendrőd–Kecskészug 1. sírban,¹³⁹ Nové Zámky/Érsekújvár 434. sírban¹⁴⁰ és Váchartyán 31. sírban.¹⁴¹ Talán tör darabjait találták Csúny 44. sírjában is,¹⁴² egy összesen 63 cm hosszú, 3,5 cm pengeszélességű egyenes karddal együtt. Egy sax-nak meghatározott fegyvert találtak Gerjen 63. sírjában¹⁴³ és Leobersdorf 133. sírjában.¹⁴⁴ A

¹³² TOČIK 1968/1, 113.

¹³³ KISS – SOMOGYI 1984, 110.

¹³⁴ NAGY 1997

¹³⁵ DAIM 1987, 246.

¹³⁶ BUDINSKY – TOČIK 1991,

¹³⁷ MADARAS 1991, 57.

¹³⁸ SÓTÉR 1898, 27.

¹³⁹ JUHÁSZ 2006, 105.

¹⁴⁰ ČILINSKA 1966, 102.

¹⁴¹ FERENCZY 1965, 89.

¹⁴² SÓTÉR 1898, 24.

¹⁴³ KISS-SOMOGYI 1984, 56.

¹⁴⁴ DAIM 1987, 78.

Budapest–Vöröskereszt utca 15. sírjából előkerült sarlóról¹⁴⁵ nem eldönthető, hogy fegyverként, vagy használati tárgyként helyezték-e az elhunyt mellé.

Távolsági fegyverre, azaz a híres reflexíjra utaló csontból készült merevítő lemezeket két helyen, Budapest–Régi Lóversenyter 1. sírjában¹⁴⁶ és Kiskőrös–Szücsi-dűlő 5. sírjában találtak.¹⁴⁷ Nyílhegyek összesen 19 sírban kerültek elő. Közülük háromszárnyú a Budapest–Régi Lóversenyter már emlegetett 1. sírjában, Csúny–Maria Taferl-dűlő 19. sírjában,¹⁴⁸ Győr 678. sírjában,¹⁴⁹ Halimba 18. 227. és 237 sírjaiban,¹⁵⁰ Leobersdorf 81. 82. 93. 119. és 133. sírjaiban,¹⁵¹ Stúrovo/Párkány 227. sírjában,¹⁵² Szeged–Fehértó B 75. sírjában¹⁵³ és Tiszaderzs 3. sírjában¹⁵⁴ talált. Lapos nyílhegyet helyeztek Homokmégy – Halom 150. sírjába,¹⁵⁵ Kiskőrös 165.¹⁵⁶ és Kiskőrös–Szücsi dűlő 5. sírjába.¹⁵⁷ Szintén lapos, de szakállas nyílhegy is szerepelt Halimba már emlegetett 227. sírjában. Hosszú és keskeny, köpű nélküli nyílhegy volt Šebastovce/Zsebes 238. sírjában.¹⁵⁸ Az egyetlen trapéz alakú nyílhegyet szintén a tiszaderzsi sírban találták.

Az avar férfiak – a bizánciak nagy megbotránkozására – ékszert is hordtak, főleg fülbevalókat. A legkésőbbi időkben többszörösen hajlított végű bronzdrót „hajkarikák” és bronz drótgyűrűk is gyakran szerepelnek férfisírok mellékleteiként.

Üveggyöngyös bronz fülbevalópár került elő Budapest–Régi Lóversenyter 3. sírjából,¹⁵⁹ egy drótból készült bronzgyűrűvel együtt. Cikó 551. sírjában¹⁶⁰ lemezgömbös bronz fülbevalót találtak, bár ebben az esetben előfordulhat, hogy kettős sírról van szó, és az ékszer esetleg a nőnemű halotthoz tartozhatott. Győr 678. sírjában egybeöntött gyöngyös bronz fülbevaló került elő.¹⁶¹ Halimba 227. sírjában bronz karika-fülbevalót találtak, ahogy ugyanebben a temetőben a 237. sírban is,¹⁶² többszörösen hajlított végű bronz hajkarikával és bronz

¹⁴⁵ NAGY 1997, 117.

¹⁴⁶ NAGY 1997, 67.

¹⁴⁷ TÖRÖK 1975, 56.

¹⁴⁸ SÖTÉR 1898, 17.

¹⁴⁹ BÖRZSÖNYI 1908, 458.

¹⁵⁰ TÖRÖK 1998, 21-45-48.

¹⁵¹ DAIM 1987, 245-246-248-250-252.

¹⁵² TOČIK 1968/2, 171.

¹⁵³ MADARAS 1981, 39.

¹⁵⁴ KOVRIG 1975, 10.

¹⁵⁵ T. URECZKY 1957, 47.

¹⁵⁶ HORVÁTH 1935, 12.

¹⁵⁷ TÖRÖK 1975, 56.

¹⁵⁸ BUDINSKY–TOČIK 1991,

¹⁵⁹ NAGY 1997, 67.

¹⁶⁰ KISS–SOMOGYI 1984, 65.

¹⁶¹ BÖRZSÖNYI 1908, 456.

¹⁶² TÖRÖK 1995, 45. és 48.

spirálgyűrűvel. Homokmégy–Halom 42. sírjából¹⁶³ is egybeöntött gyöngytagos bronzfülbevaló került elő. A leobersdorfi 82. sírban eltemetett nő egybeöntött gyöngycsüngős bronz példányt, a kisgyermek pedig ezüstkarikából készült fülbevalót viselt.¹⁶⁴ Szabény I. 209. sírjában bronz karika-fülbevalót találtak. Szeged–Kundomb 111. sírjában hármascsoportosítású granulált gömböcskével díszített karika-fülbevalópár került elő.¹⁶⁵ Tiszafüred–Majoros 913. sírjában egybeöntött gyöngycsüngős arany fülbevalót találtak.¹⁶⁶ A temető környékéről, egy kettős sírból dudoros bronz fülbevalót mentettek ki,¹⁶⁷ de itt is valószínűbb, hogy a nőhöz tartozhatott a lelet.

¹⁶³ T. URECZKY 1957, 27.

¹⁶⁴ DAIM 1987, 246.

¹⁶⁵ CS. SEBESTYÉN–SALAMON 1995, 77.

¹⁶⁶ GARAM 1995, 256.

¹⁶⁷ PROHÁSZKA 2012, 17.

6. Kronológiai kérdések

A késő avar kor, a leghosszabb a három közül összesen körülbelül 120-150 évig tartott. Ahogy a 2. fejezetben látszik, kezdetével és végével kapcsolatban is sok a tisztázni való kérdés, a pontosításra váró adat, és sajnos nincs ez másként a közbeeső idővel sem.

A belső, relatív kronológia fölállításához, rendszerint az övvereteket, ékszereket, fegyvereket, lószerszámzatot és a kerámiát veszik alapul, mivel ezek változásai viszonylag jól nyomon követhetők.

Az övveretek kapcsán általánosan elfogadott megállapítás, hogy a tokos fölerősítésű kétlapos szíjvégek időben megelőzik a rögzítő füllel ellátottakat. A vizsgált anyagban mindössze egyetlen csuklós tokkal ellátott, de domborított madárfejes darab található, a jutasi 28. sír nagyszíjvége. Föltételezhetjük tehát, hogy ez a legkorábbi példány. Igen korainak kell még lennie a hógyészi 2. sír és a kaposvári 32. sír övgarnitúrájának, ugyanis ezekben a kisszíjvégek tokos fölerősítésűek.

Némely veretek összeszerelésében is megmutatkoznak bizonyos korai sajátosságok. A Sajópetri–Hosszúrét-dűlő 543. sír kisszíjvégei bronzlapos betéttel,¹⁶⁸ a Székkutas–Kápolnadűlő 191. sír nagy- és közepes szíjvége vaslapos betéttel¹⁶⁹ kerültek elő. Ezekben az esetekben az ötvös talán még a korábbi hagyományokat követte, és megszokásból illesztett betétet az öntött lapok közé, holott annak már nem volt létjogosultsága.

Szintén korábbi típust képvisel Átokháza–Bilisics 1. sírjának felkunkorodó végű drót övbújtatója,¹⁷⁰ bár a garnitúra többi része kifejezetten késői jegyeket mutat. Ez a vegyes kép, amely jó néhány vizsgált

A Nemesvölgy/Edelstal 181. sírban előkerült griffes övcsat Kiss Gábor szerint szintén viszonylag korai típus, a 8. század közepéig követhető nyomon, és bizánci előképekre tekint vissza.¹⁷¹

A poncolt hátterű, palmettás vagy félpalmettás veretek, ahogy említettem, meglehetősen késői típusok. A nagyszentmiklósi kör datálásában a mai napig nem egyeztek meg a kutatók, ahogy magának a kincsnek az idő és térbeli elhelyezésében sem.¹⁷² Annyi valószínűsíthető, hogy a 8. század harmadik harmadánál hamarabb nem kell számolnunk ilyen típusú díszítésekkel.

¹⁶⁸ MAKOLDI 2011, 46.

¹⁶⁹ B. NAGY 2003, 35.

¹⁷⁰ CSALLÁNY 1957, 111.

¹⁷¹ KISS 1990, 225.

¹⁷² Legutóbbi, összefoglaló munka a korábbi szakirodalom tárgyalásával: BÁLINT 20

A szemurvaknál tárgyalt karéjos övveretek meglehetősen jó fogódzót nyújtanak a datálásban. Garam Éva a 8. század közepére helyezi őket, míg Csallány Dezső a 9. századi, sőt 10. század eleji használatukat is elképzelhetőnek tartja.¹⁷³ Fettich Nándor ezt cáfolva szintén inkább 8. századi előfordulásukat valószínűsíti.¹⁷⁴ Újabban Szalontai Csaba munkássága nyomán ismét a későbbi datálás került előtérbe: a 9. század első harmadáig számol a karéjos veretek jelenlétével.¹⁷⁵ Nem elképzelhetetlen, hogy akár a 9. század közepéig is számolnunk kellene a karéjos övveretek használatával, főleg ha figyelembe vesszük, általában rendkívül kései, frank-szláv anyaggal kerülnek elő. A korábbi keltezéseket pusztán a kutatás pillanatnyi divatjának kell betudni, ahogy a többi, kései veret- és díszítéstípus esetében is.

Az S és többszörösen hajlított végű hajkarikák megjelenése a 8. század végére, 9. század elejére tehető.¹⁷⁶ A többtagú rúdgyöngyök, szintén a Karoling-hatáshoz kötődően, a 9. századtól jelennek meg az avar leletanyagban.¹⁷⁷ Ilyeneket Leobersdorf 82. sírjában találtak a felnőtt nő mellett.¹⁷⁸

A gerjeni és a leobersdorfi vágófegyverek, ha valóban saxok, csakis a legkésőbbi avar időkre, legkorábban a 9. század elejére keltezhetőek, amikor ezek a viszonylag hosszú, egyélű, harci kések ugyancsak frank hatásra ismét megjelennek a Kárpát-medencében.¹⁷⁹

A kerámiák közül a sárga, korongolt edények jelentenek némi támpontot, ezek ugyanis a 7. század végénél előbb nem jelennek meg a Kárpát-medencei anyagban.

Úgy tűnik tehát, hogy a 8. század első harmadától egészen a 9. század első vagy második harmadáig számolnunk kell az állatfejes rögzítő fülek meglétével, használatával, és nagyobb tömegük esik a 8. század végére.

¹⁷³ CSALLÁNY 1957. 130

¹⁷⁴ FETTICH 1963, 79.

¹⁷⁵ SZALONTAI 1991, 471.

¹⁷⁶ SZŐKE 1994, 80.

¹⁷⁷ KÖLTŐ–LENGYEL–PAP–SZENTPÉTERI 1989, 287.

¹⁷⁸ DAIM 1987, 246.

¹⁷⁹ SZŐKE 1994, 80.

7. A sírokba temetettek szerepe, helyzete a társadalomban

Ahogy az elterjedési térképen látható, jelentős sűrűsödés tapasztalható Szeged környékén, a Tisza középső folyása mentén, és a Dél-Dunántúlon. Lehetséges, hogy ez semmi egyebet nem tükröz, mint a késő avar kor kutatottságát az egyes megyékben, országokban, de azt is mutatja egyúttal, hogy nem egy kis közösségre jellemző, helyi divatról van szó, hiszen a Kárpát-medence egymástól igen távol eső csücskeiben, sőt még azon kívül is kerültek elő ilyen szíjvégek. A kronológia pedig - még ha hiányos és néhol bizonytalan is - rávilágít arra, hogy a késő avar kor első negyedétől, harmadától kezdődően egészen a „poszt-avar” korig számolhatunk ezekkel a tárgyakkal. További késő avar temetők előkerülésekor biztos számíthatunk még ilyen szíjvégekre.

Körvonalazható tehát, hogy hol és mikor hordták ezeket a vereteket, az alábbiakban fölvázolandó elképzelések pedig az állatfejek jelenlétének miértjeire keresik a válaszokat.

Ahhoz, hogy megkíséreljük értelmezni az állatfejes rögzítő fülekkel ellátott szíjvégeket, illetve azok jelentőségét, szerepét a késő avar kor harcsainak életében, föl kell tételeznünk, hogy valóban *volt* egyfajta jelentésük. Ha létezett egy üzenet, melyet ezek a szíjvégek közvetítettek, akkor az nyilván könnyen érthető volt az akkor éltek számára, és valószínűleg nem csak ezekben az apró fülecskében nyilvánult meg.

Azt, hogy ezeknek a szíjvégeknek valóban *volt* egy speciális szerepe, jelentősége, mutathatja kopottságuk, illetve a többi övverettől való, jól látható eltérésük. Mindkettő arra utal, hogy igen hosszú ideig hordták őket, és akkor is ragaszkodtak a korábbi ízléssel készült szíjvégekhez, amikor az öv többi veretét új stílusúra cserélték.

Kutatómunkám kezdetekor fölvetődött bennem a gondolat, hogy esetleg ezek a férfiak lehettek egy-egy nemzetség vagy család vezetői, s övükön hordták rokonságuk állatóságát, ezzel mintegy azt jelképezve, hogy ők birtokolják annak hatalmát, hogy ők annak legitim örökösei. Nem lenne példa nélkül való gyakorlat, bár nem szíjvégekkel kapcsolatban.

Ami talán erre utalhat, hogy meglehetősen gyakoriak az aranyozott, ezüstözött vagy ónbevonattal ellátott garnitúrák ezekben a sírokban, s feltehetjük, hogy ezek a fémbevonatok az övek rangjelző szerepét voltak hivatva megerősíteni. Az ónbevonat valószínűleg az ezüst helyettesítésére szolgált, de funkciója, eredménye ugyanaz lehetett.¹⁸⁰ Az ilyen bevonatok elkészíttetéséhez a megrendelőnek igen komoly anyagi háttérrel kellett rendelkeznie, így ha más miatt nem is, de jelentékeny vagyonánál fogva kiemelkedhetett a közösség tagjai közül.

¹⁸⁰ SZŐKE 1995, 212.

Szintén a nemzetségfő/családfő-elmélet mellett szólhat a tény, hogy a kisebb sírszámú temetők, temetőrészletek (Gyomaendrőd–Kecskészug, Hőgyész, Kemece, Kékesd, Jutas, Majs-Merse tető, Pécsvárad–Góztéglagyár) sírjai között vagy egyedül ezekben a sírokban nyugszanak fegyverövével eltemetett férfiak, vagy legföljebb egy másik fegyveröves férfi van még rajtuk kívül. (7. tábla 1 és 2, 8. tábla 2)

Az elképzelést az is alátámaszthatja, hogy több teljes lovat tartalmazó sírt is találunk a vizsgáltak között. Általában azt föltételezik, hogy az ilyen sírokban nyugvó holtak meglehetősen gazdagok vagy magas rangúak lehettek. Egy jó háttas leölését csak azok engedhették meg maguknak, akiknek volt elég lovuk, márpedig egy néhány lóból álló „ménés” komoly értéket képviselhetett akkoriban.

Ezen lovas sírok többsége a Kaganátus peremterületeire esik: Holiare/Alsógellér, Sajópetri–Hosszúrét-dűlő, Sebastovce/Zsebes. Több kutató foglalkozott már azzal a jelenséggel, hogy a központi szállásterülettől távol eső vidékeken úgy tűnik tovább élnek egyes temetkezési és viseleti szokások.¹⁸¹ Azok a családok, amelyek a szűkülő avar szállásterület peremén, folyamatosan változó körülmények között is megengedhették maguknak, hogy tagjaikat teljes lovakkal temessék el, valószínűleg igen módosak voltak, főleg a bizonytalan késő vagy akár „poszt” avar korban.

Mégis, minél több ilyen szíjvéget tartalmazó sír került elő, annál kevésbé láttam igazoltnak előzetes föltevésemet. Ahogy bemutattam, igen kevés valóban gazdagnak mondható temetkezés akad a tárgyaltak között, márpedig egy nemzetségfőt valószínűleg a rangjának kijáró pompával és mellékletekkel temettek volna el.¹⁸² Ráadásul ezek a férfiak sokszor a temetők legszélén kapták meg végső nyughelyüket, ami szintén nem támasztja alá a közösségben betöltött vezetői szerepüket.

Maguk a szíjszorító fülek egyébként is igen aprócska részei csupán egy övgarnitúrának, logikusabb lett volna ezeknél nagyobb, látványosabb felületet fönntartani a nemzetség megbecsült állatóságának. A füleken ábrázolt állatok esetében pedig a szemurvak tömeges jelenléte elgondolkodtató: kevésbé valószínű, hogy ennyi családnak lett volna keverék csodalény a mitikus-totemisztikus őse.

Mi a helyzet akkor, ha a harcosok azért tétették ezen állatok fejeit az övükre, hogy ilyenformán azok erejét, gyorsaságát, ügyességét kölcsönözzék maguknak? Tetszetős, és

¹⁸¹ TOMKA 1994, és SZŐKE 1994

¹⁸² A régészeti eredményei azonban ilyen esetekben csalókák lehetnek, hiszen csak azokat a leleteket tudjuk számba venni, elemezni, melyek maradandó anyagokból készültek. Sajnos a kárpát-medencei talajtani és éghajlati viszonyok nem kedveznek a szerves anyagok megőrződésének. Így nehezen tudunk átfogó képet alkotni a viseletről, a fából készült tárgyakról.

szintén nem példa nélkül álló elgondolás, néprajz és régészet karöltve. Azonban ha e férfiak mindegyike hírneves harcos lett volna, nem várhattunk volna több fegyvert sírjaikban? Ezek a sírok semmiképp sem számítanak a fegyverrel legjobban ellátottak közé.

Persze nincs semmi bizonyíték arra nézve, hogy ezek a férfiak valóban harcosok voltak, és valószínűleg nem is találunk soha olyan jelet, amely egyértelműen bizonyítaná ezt. Mégis, az avarság által folytatott hadjáratok, a korabeli írott források és más lovas népek körében végzett megfigyelések alapján ésszerű lenne arra következtetni, hogy az avar férfiak jelentős része részt vett a harcokban. Mindez nem zárja ki hogy békeidőben, otthon, családi körben földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. Mégis valószínűbbnek tűnik, hogy a csatákban jeleskedő férfiak nagyobb számban akarták a harcos mivoltukat jelző díszes fegyverövet eltemettetni magukkal, mintsem a hétköznapiakban használt szerszámokat.

Mégsem biztos, hogy valóban a kiváló tulajdonságokat akarták kölcsönözni az ábrázolt állatoktól. Több olyan szíjszorító van, melyen az ábrázolt állatok nem éppen kiemelkedő testi erejükről vagy ügyességükről ismertek - legalábbis a mai köztudatban. A galambok és kacsák jelenlétére más magyarázatot kell keresni.

Főntebb ellenérvként hoztam föl aényt, hogy sok helyütt a temetők szélén helyezkednek el a tárgyalt sírok. Ez utal késői voltukra azokban a temetőben, ahol nyomon követhető a temetkezések sorrendje (Ártánd–Kapitány-dűlő, Moravica–Kopraló, Sajópetri–Hosszúrét-dűlő, Szeged–Fehértó A). (5. tábla 2)

Esetleg egy másik oka is lehet, hogy ennyire a periférián temették el ezeket a szegénynek éppen nem nevezhető férfiakat. Makoldi Miklós a Hernád-völgyének és a Kassai-medencének avar temetőit vizsgálva fölfigyelt rá, hogy a lovakkal együtt végső nyugalomra helyezett férfiak rendszerint a temetőnek abban a sarkában csoportosulnak, amelyet domborzati elemek nem védenek, nem határolnak el a környező tájtól. Mondhatni, ezek a „lovas katonák” védelmezik a temetőben nyugvó többi holtat.¹⁸³

Ezen a nyomon elindulva föltételezhetünk-e hasonló védő szerepet a vizsgált sírokból nyugvó férfiak kapcsán? Ha a szíjszorító fülek állatábrázolásai valóban jelentettek valamit az őket viselő, és a körülöttük élők számára, elképzelhető, hogy a közösség védelmében ténykedő férfiak hordták őket öveiken, az állatok segítségét kérve feladatuk teljesítéséhez. Ebben az esetben a harcosok mellett akár más foglalkozást űző férfiak is lehetnek köztük. Talán az ő sírjaikat is abból a megfontolásból ásták a temetők szélére, hogy holtukban is a közösséget óvják.

¹⁸³ MAKOLDI 2011, 50.

Mindez persze nem több találgatásnál, és valószínűleg soha nem került elő olyan bizonyíték sem egyik, sem másik elképzelés mellett, amely végérvényesen lezárná a kérdést. Mégis, az előttünk itt élt emberek hétköznapijához, gondolkodásmódjához igyekezhetünk közelebb kerülni e próbálkozások révén. Elvégre nem a tárgyak önmagukban, hanem a mögöttük álló kultúra és hús-vér emberek alkotta közösségek a fontosak.

Felhasznált irodalom

A mongolok titkos története. Szerk.: Ligeti L. Budapest, 2004.

A. M. FIRDAUSZÍ: *Királyok Könyve. Sáhnáme.* Budapest, 1975.

BÁLINT CS.: *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai.* Budapest, 1995.

BÁLINT CS.: A közép avar kor és Kuber bevándorlása. *ArchÉrt* 129 (2004) 35-66

BÁLINT CS.: *A nagyszentmiklósi kincs.* Budapest, 2004.

BÁRDOS E.: Avar temető Kaposvár határában. *SMK* 3 (1978) 13-65.

BÍRÓ CS.–SZENTHE G.: Öntéstechnikai vizsgálatok késő avar kori bronztárgyakon (sorozatok modellezése és sokszorosítása) In: *Corolla Museologica Tibor Kovács dedicata. Libelli Archaeologici* Ser. Nov. No IV. Szerk.: Budapest, 2011, 155-176.

B. NAGY K.: A székkutas-kápolnadűlői avar temető. *MFME MonArch* I. Szerk.: Szeged, 2003.

BÓNA I.: Avar lovassír Iváncsáról. *ArchÉrt* 97 (1970) 243-263.

BÖRZSÖNYI A.: Győri temető a régibb középkorból. *ArchÉrt* 28 (1908) 434–467.

BUDINSKY, V.–TOČIK, A.: Sebastovce. Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches. Nitra, 1991.

CSALLÁNY D.: Kora-avarkori sírleletek. *FolArch* 1-2 (1939) 121–180.

CSALLÁNY D.: A bizánci fémművesség emlékei II. *AntTan* 4 (1957) 250–274.

CSALLÁNY D.: Az átokháza-bilisicsi avarkori sírleletek. *MFME* 2 (1957) 109–132.

CSALLÁNY D.: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. *JAMÉ* 1 (1958) 31–85.

CSALLÁNY G.: Népvándorlaskori temetőről Szentesen. *ArchÉrt* 19 (1899) 416–419.

CSALLÁNY G.: Régibb középkori temető Szentes határában. *ArchÉrt* 26 (1906) 292–302.

CS. SÓS Á.: A keceli avarkori temetők. *Rég. Füzet*. Ser II. 3. Budapest, 1958.

CS. SÓS Á.: A dunaszekcsői avar kori temető. *FolArch* 18 (1966/67) 91–122.

DAIM, F. –LIPPERT, A.: Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ. *Studien zur Archäologie der Awaren* 3. Wien, 1987.

DAIM, F. –CHAMEROY, J. –GREIFF, S. –PATSCHER, S. –STADLER, P. –TOBIAS, B.: Császárok, madarak, indadíszek. Egy bizánci övveret a 8. századból és egy új lelet Dél-Magyarországról. *MFME StudArch* XII. (2011) 337–374.

EISNER, J.: *Devínska Nová Ves. Slovanské pohřebiště*. Bratislava, 1952.

ERDÉLYI I.: A jánoshidai avarkori temető. *Rég. Füzet*. Ser II. 1. Budapest, 1958.

ERDÉLYI I.: *Avar művészet*. Budapest, 1966.

ERDÉLYI I.–SUGÁR L.: *Ázsiai lovas nomádok. Régészeti expedíciók Mongóliában*. Budapest, 1982.

ÉBER L.: Abonyi sírleletek a régi középkorból. *ArchÉrt* 22 (1902) 241–263.

FANCSALSZKY G.: Egyedi darabok a késő avar nagyszíjvégek állatküzdelmi jelenetet ábrázoló anyagában. *MFME* 1984/85-2 (1991) 337–361.

FANCSALSZKY G.: *Állat- és emberábrázolások a késő avar kori öntött bronz övvereteken*. Budapest, 2010.

FELVINCZI-TAKÁCS Z.: A belső-ázsiai népek művészetének alapformáihoz. *ArchÉrt* 35 (1915) 65–79.

FERENCZY L.: A váchartyáni avarkori temető. *ArchÉrt* 90 (1963) 84–107.

FETTICH N.: Sárkányábrázolások a magyarországi népvándorláskori leletanyagban. *ArchÉrt* 30 (1923-1926) 156–172.

FETTICH N.: *Bronzeguss und Nomadenkunst*. Skythika 2. Prague, 1929.

FETTICH N.: Symbolischer Gürtel aus der Awarenzeit (Fund von Bilisics) *MFME* 5 (1963) 61–90.

FETTICH N.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. *StudArch* III. Budapest, 1965.

FETTICH N.: A bánhalmi avar leletekről. *SZMMÉ* 7 (1990) 123–138.

FÜLÖP GY.: La survivance des avars au IXe siècle. *Alba Regia* 16 (1978) 87–97.

GARAM É.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. *Fontes Archaeologici Hungariae*. Szerk.: Holl I. Budapest, 1979.

GARAM É.: A böcsi későavarkori lelet és köre. *ArchÉrt* 108 (1981) 34–51.

GARAM É.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. *Cemeteries of the Avar Period in Hungary* vol.3 Szerk.: Kovrig I. Budapest, 1995.

GARAM É.: Virágos palmetták és félpalmetták. *Arrabona* 44/1 (2006) 151–164.

GRÓF P.: Egy avarkori sárkányábrázolásról. *MFME* 1984/85-2 (1991) 321–335.

GUNDA B.: A totemizmus maradványai a magyar táltos-hagyományban. *DDME* (1957) 63–72.

HAYASHI, T.: East-West Exchanges as seen through the Dissemination of the Griffin Motif. In.: Kontakte Zwischen Iran, Byzanz und der Steppe im 6-7. Jahrhundert. *Varia Archaeologica Hungarica* X. Szerk.: Budapest–Nápoly–Róma, 2000, 253–266.

HORVÁTH T.: Az üllői és a kiskőrösi avar temető. *Archaeologia Hungarica* XIX. Budapest, 1935.

JAKAB B.: Avarkori sírok tojáshéjleleteinek tanúságtétele. *MFME* (1974-75/1) 327–342.

JUHÁSZ I.: Szarvas környéki temetők 9. századi leletei. In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged, 1993, 137–150.

JUHÁSZ I.: Awarenzeitliche Gräberfelder in der Gemarkung Orosháza. *Monumenta Avarorum Archaeologica vol.1* Szerk.: Garam É. – Vida T. Budapest, 1995.

JUHÁSZ I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-Téglagyár, FO 68. *Monumenta Avarorum Archaeologica vol. 7* Szerk.: Garam É. – Vida T. Budapest, 2004.

JUHÁSZ I.: A gyomaendrőd-kecskészugi későavar temető részlete. *BMMK* 28 (2006) 99–110.

KISS A.: Avar cemeteries in county Baranya. *Cemeteries of the Avar Period in Hungary vol.2* Szerk.: Kovrig I. Budapest, 1977.

KISS A.: Some archeological finds of the avar period in county Baranya. *JPMÉ* 19 (1977) 129–142.

KISS G. –SOMOGYI P.: Tolna megyei avar temetők. *DissPann Ser. III vol.2* (1984)

KISS G.: A késő avar kori griffes övcsatok. *WMMÉ* XXIII. (1990) 221–246.

KISS G.: A késő avar kori állatfejes övforgók és akasztóveretek. *MFME StudArch* IV (1998) 461–196.

KISS G.: Die frühmittelalterlichen christlichen Gürtelschnallen und die spätawarische Metallkunst. *Zalai Múzeum* 11 (2002) 229–246.

KOREK J.: Két szegedkörnyéki avar temető. *FolArch* 5 (1945) 102–122.

KOREK J.: Das avarische Gräberfeld zu Szentes-Kaján. *Dolg.* 19. 1943.

KOVACSÓCZY B.: Avarkori temető Högyészről. *WMMÉ* XXXII (2010) 141–178.

KOVRIG I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*. Budapest, 1963.

KOVRIG I.: The Dévaványa Cemetery In: Avar finds in the Hungarian National Museum. *Cemeteries of the Avar Period in Hungary vol.1*. Szerk.: Kovrig I. Budapest, 1975, 121–156.

KOVRIG I.: The Szob Cemetery In: Avar finds in the Hungarian National Museum. *Cemeteries of the Avar Period in Hungary vol.1*. Szerk.: Kovrig I. Budapest, 1975, 157–208.

KOVRIG I.: The Tiszaderzs Cemetery In: Avar finds in the Hungarian National Museum. *Cemeteries of the Avar Period in Hungary vol.1.* Szerk.: Kovrig I. Budapest, 1975, 209–240.

KÖLTŐ L. –LENGYEL I. –PAP I. –SZENTPÉTERI J.: Etnikumok, régészeti kultúrák a kora középkori Pannoniában (Egy Somogy megyei régészeti ásatás előzetes eredményei - Vörs). *JAMÉ* 30-32 (1987-1989) 283–302.

KRALOVÁNSZKY A.: Az Ártánd-Kapitány-dűlői késő avar kori temető. *DDMÉ* LXXI (1994) 37–104.

K. VÉGH K.: A nyékládházi avar temető. *HOMÉ* V (1964-65) 177–210.

LÁSZLÓ GY.: Régészeti tanulmányok az avar társadalom történetéhez I-II. *ArchHung* XXXIII. Budapest, 1965.

LÁSZLÓ GY.: Avar leletek Pesten és környékén. Budapest a népvándorlás korában. In: *Budapest története I. Budapest az ókorban.* Második rész. Szerk.: Szendy K. Budapest, 1942, 781–809.

LÁSZLÓ GY.: A mártélyi avar síjvégről. *FolArch* 8. (1958) 105–113.

MADARAS L.: A Szeged-Fehértó A és B temetők anyagának összehasonlító vizsgálata. *SZMMÉ* 3 (1981) 35–64.

MADARAS L.: A szentes-kajáni temető és néprajzi vonatkozásai. *Folklór és Etnográfia* 57 (1991)

MADARAS L.: Griffek - indák - griffes-indás művészet. *Arrabona* 44/1 (2006) 315–336.

MEDGYESI P.: Néhány megjegyzés a közép és a késői avar kor időrendjéhez. *JAMÉ* 30-32 (1987-1989) 1992, 253-261

MRKOBRAĐ, D.: Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji. Beograd, 1980

NAGY M.: Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest. *Monumenta Avarorum Archaeologica vol.2* Szerk.: Garam É. – Vida T. 1997.

NAGY M.: Ornamenta Avarica I. Az avar kori ornamentika geometrikus elemei. *MFME* StudArch IV (1998) 377–460.

OLAJOS T.: Theophylaktos Simokattés és a Baján-dinasztia kronológiája. *AntTan* 20 (1973) 60–64.

PÁVAI É.: Az avar művészet indamotívumai. *MFME* 1984/85-2 (1991) 363–383.

POGÁNY J.: Gombosi sírmező. *ArchÉrt* 28 (1908) 404–415.

PROFANTOVÁ, N.: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarische Siedlungsgrezen. In: Awaren Forschungen II. *ArchAusMon*. Szerk.: Daim, F. Wien, 1992. 605–803.

PROHÁSZKA P.: Tariczky Endre és a VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus (1876) *SZMMÉ* 21 (2012) 9–25.

RHÉ GY.: Veszprémvármegyei avar emlékek. *Közlemények Veszprémvármegye múltjából* 2. Szerk.: Lukcsics P. Veszprém, 1924.

RICZ P.: Adatok az északbácskai avar temetők felhagyásának időrendi kérdéséhez. In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged, 1993, 171–186.

RÓNA-TAS A.: Hol volt Kuvrát Bulgáriája? In: *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás. Magyar Őstörténeti Könyvtár* 15. Szerk.: Felföldi Sz.–Sinkovics B. Budapest, 2001, 67–87.

SALAMON Á.: The Szeged–Makkoserdő Cemetery. In: *Das Awarische Corpus Bei*. IV. Szerk.: Kovrig I. – Madaras L. Budapest – Debrecen, 1995, 109–207.

SALAMON Á.–CS. SEBESTYÉN K.: The Szeged–Kundomb Cemetery. In: *Das Awarische Corpus Bei*. IV. Szerk.: Kovrig I. – Madaras L. Budapest – Debrecen, 1995, 8V108.

SELMECZI L.–MADARAS L.: Avarkori és X-XII. századi magyar sírok Rákóczi falván. *SZMMÉ* 2. (1979-80) 141V172.

SEOBA NARODA: *Arheoloski nalazi jugoslovenskog Podunavlja*. Zemun, 1962.

SŐTÉR Á.: *A mosonymegyei történelmi és régészeti egyesület emlékkönyve 1882-1898*. A honfoglalás ezredéves ünnepélyének emlékére. Magyar-óvár, 1898.

STADLER, P.: Avar chronology revisited, and the question of ethnicity in the Avar Qaganate. In: *The other Europe in the Middle Ages*. Szerk.: F. Curta - R. Kovalev Leiden–Boston, 2008, 47–82.

SZABÓ J. GY.: Das Weiterleben des spätawarenturms auf dem Alföld im X. Jahrhundert. *MFME* 6-7 (1964-65) 61–72.

SZABÓ J. GY.: Az egri múzeum avarkori emlékanyaga II. *Agria* 4 (1966) 29–70.

SZABÓ J. GY.: A Mátra-vidéki avarkori temetők állatsont leleteinek néhány tanulsága. *SZMMÉ* 3 (1981) 65–70.

SZÁDECZKY-KARDOSS S.: Kuvrat fiának, Kubernek a története és az avarkori régészeti leletanyag. *AntTan* 15 (1968) 84–87.

SZÁDECZKY-KARDOSS S. (szerk.): *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. Budapest, 1998.

SZALONTAI CS.: Megjegyzések az Alföld 9. századi történetéhez. A késő avar karéjos övveretek. *MFME* 1984/85-2 (1991) 463–482.

SZALONTAI CS.: Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez II. (Szarvas-Kákapusztai késő avar temetője) *JAMÉ* 30-32 (1987-1989) 309–347.

SZALONTAI CS.: Egyedi típusú késő avar nagyszíjvég a csongrádi múzeumból. In: *Kőkortól a középkorig*. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szeged, 1994. 337–348.

SZALONTAI CS.: Avar kori lelőhelyek és leletek Mindszentről. *MFME StudArch* I (1995) 183–210.

SZALONTAI Cs.: „Hohenbergtől Záhonyig” Egy késő avar kori övverettípus vizsgálata. *Savaria* 22/3 (1996) 145–162.

SZENTPÉTERI J.: Kígyómotívum a griffes-indás népesség hagyatékában. *HOMÉ* XXX-XXXI/2 (1993) 225–278.

SZŐKE Á.: Az avar kori ónozás fajtái, ónozott bronzok tisztításának problémája. *MFME StudArch* I (1995) 211–218.

SZŐKE B. M.: A Kárpát-medence a 9. században. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács L. Budapest, 1994, 77–84.

SZŐKE B. M.: Egy avar kori indavirág. Késő avar kori övgarnitúra Zalaegerszeg – Ola, Új kaszánya területéről. *ZM* 10 (2001) 103–120.

TOBIAS, B.: Avar kori tarsolyzárók a Kárpát-medencében. *MFME StudArch* XII (2011) 277–312.

TOČÍK, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. *Archaeologica Slovaca - Catalogi* Tom I. Szerk.: A. Točík. Bratislava, 1968/1.

TOČÍK, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. *Archaeologica Slovaca - Catalogi* Tom II. Szerk.: A. Točík. Bratislava, 1968/2.

TOMKA P.: 9. századi népesség a Kisalföldön. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács L. Budapest, 1994, 99–107.

TÖRÖK GY.: Pogány kultusz emléke a sopronkőhidai temetőben. *FolArch* 14 (1962) 83–93.

TÖRÖK GY.: Kétrétegű temetkezések a halimbai avar temetőben. *FolArch* 20 (1969) 79–98.

TÖRÖK GY.: The Kiskőrös-Szücsi dűlő Cemetery. In: *Avar finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period in Hungary vol.1*. Szerk.: Kovrig I. Budapest, 1975, 313–320.

TÖRÖK GY.: The Csengele – Feketehalom Cemetery. In: *Das Awarische Corpus Bei*. IV. Szerk.: Kovrig I. – Madaras L. Budapest–Debrecen, 1995, 208–243.

TÖRÖK GY.: *Das Awarische Gräberfeld von Halimba. Das Awarische Corpus Bei*. V. Szerk.: Kovrig I. – Madaras L. Budapest–Debrecen, 1998.

T. URECZKY É.: *A homokmégy-halomi avar temető*. Szeged, 1957.

VÁLYI K.: Késő avar temetőrészlet Szeged-Kiskundorozsma-Hármashatáron. *MFME* StudArch IX (2003) 211–227.

VÖRÖS G.: Övek a szarmata férfiak sírjaiban. (A hódmezővásárhely-kopáncsi sír leleteinek újraértelmezése) *MFME* StudArch VII (2001) 319–332.

A táblákon szereplő képek jegyzéke

1. tábla: A vizsgált szíjvégek elterjedése az avarság által egykor uralt területeken

1. Abony
2. Alattyán
3. Ártánd–Kapitány-dűlő
4. Átokháza–Bilisics
5. Bakonykoppány
6. Borovo–Gradac
7. Brestovik–Jalija
8. Brno
9. Budapest–Régi Lóversenytér
10. Budapest–Vöröskereszt utca
11. Cikó
12. Csepel–Szabadkikötő
13. Csúny–Maria Taferl-dűlő
14. Dévaványa
15. Dunaszekcső
16. Gerjen
17. Gombos/Bogojeva
18. Gyomaendrőd–Kecskészug
19. Győr
20. Halimba
21. Holiare/Alsógellér
22. Homokmégy–Halom
23. Horgoš/Horgos–Ördöglyuk
24. Hőgyész, 25. Jánoshida–Tótkérpuszta
26. Jutas
27. Kaposvár
28. Kékesd
29. Kereki–Homokbánya
30. Kemecse
31. Kisköre
32. Kiskőrös
33. Kiskőrös Szücsi-dűlő
34. Leobersdorf
35. Majs–„Merse tető”
36. Mali Idoš/Kishegyes
37. Mikulčice
38. Mindszent – Bozó-tanya
39. Miskolc, Vezér utca
40. Moravica–Koplaló
41. Muhi
42. Nemesvölgy/Edelstal
43. Nové Zámky/Érsekújvár
44. Nyékládháza
45. Orosháza–Béke tsz
46. Orosháza–Bónum-téglagyár
47. Osijek/Eszék

48. Pančevo/Pancsova
49. Pécs–Janus Pannonius utca
50. Pécsvárad–Gőztéglagyár
51. Pilismarót – Basaharc
52. Prag/Prága–Šarka
53. Romonya I.
54. Sajópetri–Hosszúrét-dűlő
55. Šebastovce/Zsebes
56. Slankamen/Szalánkemén–Janda
57. Sommerein
58. Sremska Mitrovica/Szávaszentdemeter–ulica Lole Ribara
59. Stúrovo/Párkány
60. Szarvas–Grexa-téglagyár
61. Szebény I.
62. Szeged–Fehértó A
63. Szeged–Fehértó B
64. Szeged–Kundomb
65. Szeged–Makkoserdő
66. Székkutas–Kápolnadűlő
67. Szentes
68. Szentes–Kaján
69. Szob
70. Szőgye
71. Szőreg B
72. Tiszaderzs
73. Tiszafüred–Majoros
74. Tolna megye (jelöletlen)
75. Üllő
76. Váchartyán
77. Vrbica/Egyházaskér
78. Vukovar/Vukovár–Lijeva bara
79. Zelovce/Zsély
80. Zsombó–Zádori föld

2. tábla: A vizsgált szíjvégek típusai a test díszítése alapján. Gyakori típusok.

- 1a:** laposindás (Székkutas–Kápolnadűlő 43. sír, B. NAGY 2003 után)
- 1b:** laposindás, oldalán poncolt-palmettás díszű (Pécsvárad – Gőztéglagyár 8. sír, KISS 1977 után)
- 2a:** áttört fonott liliomsoros (Szeged – Kundomb 111. sír, CS. SEBESTYÉN – SALAMON 1995 után)
- 2b:** áttört kunkorodó liliomsoros (Budapest–Régi Lóversenytér 1. sír, NAGY 1997 után)
- 3:** poncolt palmettás (Leobersdorf 82. sír, DAIM 1987 után)
- 4:** váltakozó virágkelyhekkel díszített (Leobersdorf 81. sír, DAIM 1987 után)
- 5a:** áttört rombuszokból és háromszögekből összeállított geometrikus mintájú (Budapest–Régi Lóversenytér 3. sír, NAGY 1997 után)
- 5b:** áttört kerek és ovális lyukakból összeállított geometrikus mintájú (Nové Zámky/Érsekújvár 434. sír, ČILINSKA 1966 után)
- 6a:** karéjos (Nové Zámky/Érsekújvár 425. sír, ČILINSKA 1966 alapján)
- 6b:** karéjos, poncolt-palmettás (Zsombó–Zádori föld szórvány, SZALONTAI 1991 után)

7a: középen áttört pikkelyes (Szentés 23. sír – a táblán az eredeti illusztráció rossz minősége miatt a nem állatfejes rögzítő füllel ellátott, de ugyanilyen díszítésű Székkutas–Kápolnadúló 54. sírjából származó nagyszíjvég szerepel B. NAGY 2003 után)

7b: középen áttört pikkelyes, poncolt-palmettás (Mali Idoš/Kishegyes 4. sír, SEOBA NARODA 1962 után)

8: pálcikaindás (Szarvas–Grexa-téglagyár 318. sír, JUHÁSZ 2004 után)

9: hármas hullámvonalas (Jutas 28. sír, RHÉ 1924 után)

3. tábla: A vizsgált szíjvégek típusai a test díszítése alapján. Egyedi típusok.

10: három mezőre osztott ábrázolás, két sárkányon lovagló férfialakkal, egy madárfejet és íjat tartó férfialakkal (Pančevo/Pancsova szórvány, SEOBA NARODA 1962 után)

11: áttört, két bikamaszkot vagy fejet tartó, guggoló férfialakkal díszített (Szőgye szórvány, ERDÉLYI 1966 után)

12: gyöngykeretes, varkocsos, kaftános férfialak kutyával (Vrbica/Egyházaskér szórvány, SEOBA NARODA 1962 után)

13: gyöngykeretes, áttört, indák között lovagló két férfialak (Prag/Prága–Šarka PROFANTOVÁ 1992 után)

14: gyöngykeretes, áttört, négy medalionra osztott, háromban egy-egy profillal, egyben két szembenéző arccal (Szeged–Kundomb 285. sír, CS. SEBESTYÉN – SALAMON 1995 után)

3. tábla: A vizsgált szíjvégek függesztő fülein ábrázolt állatok típusai.

I. Madarak

Ia: görbe csőrű ragadozó madár (Székkutas–Kápolnadúló 191. sír, B. NAGY 2003 után)

Ib: kakas (Budapest–Régi Lóversenytér 1. sír, NAGY 1997 után)

Ic: gólya (Szentés–Kaján 143. sír, MADARAS 1991 után)

Id: galamb (Gerjen 86. sír, KISS – SOMOGYI 1984 után)

Ie: kacska (Orosháza–Bónum-téglagyár 31. sír, JUHÁSZ 1995 után)

II. Emlősállatok

IIa: farkas (Váchartyán 31. sír, FERENCZY 1963 után és Majs–„Merse tető” 4. sír, Kiss 1977 után)

IIb: vaddisznó (Szebény I. 280. sír, KISS 1977 után és Stúrovo/Párkány 23. sír, TOČIK 1968/2 után)

III: szemmurv (Tiszaderzs 3. sír, KOVRIG 1975 után, Szarvas–Grexa-téglagyár 266. sír, JUHÁSZ 2004 után, és Csepel–Szabadkikötő E sír, NAGY 1997 után)

4. tábla:

1. Sajópetri–Hosszúrét-dúló 543. sír övgarnitúrája

2. nagyszíjvége

3. a nagyszíjvég ragadozó madaras rögzítő fülei (MAKOLDI 2011 után)

5. tábla:

1. Kaposvár 58. övének rekonstrukciója (BÁRDOS 1978 után)

2. Moravica–Koppló temetőjének ÉNY részlete, pirossal kiemelve az állatfejes függesztő fülű szíjvégeket tartalmazó 186. sír (RICZ 1993 után)

6. tábla:

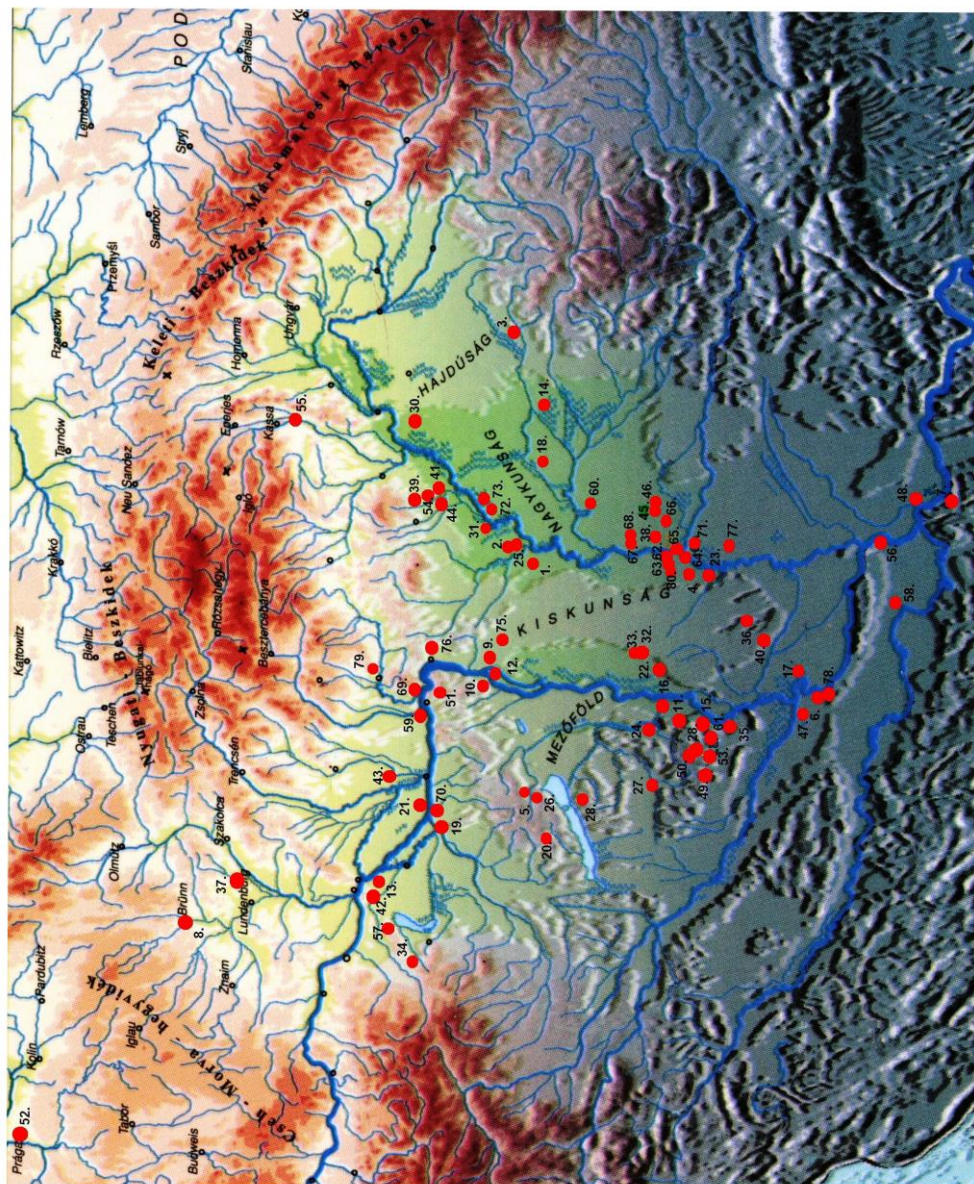
Szob temetője, pirossal kiemelve az állatfejes függesztő fülű szíjvéget tartalmazó 90. sír (KOVRIG 1975 után)

7. tábla:

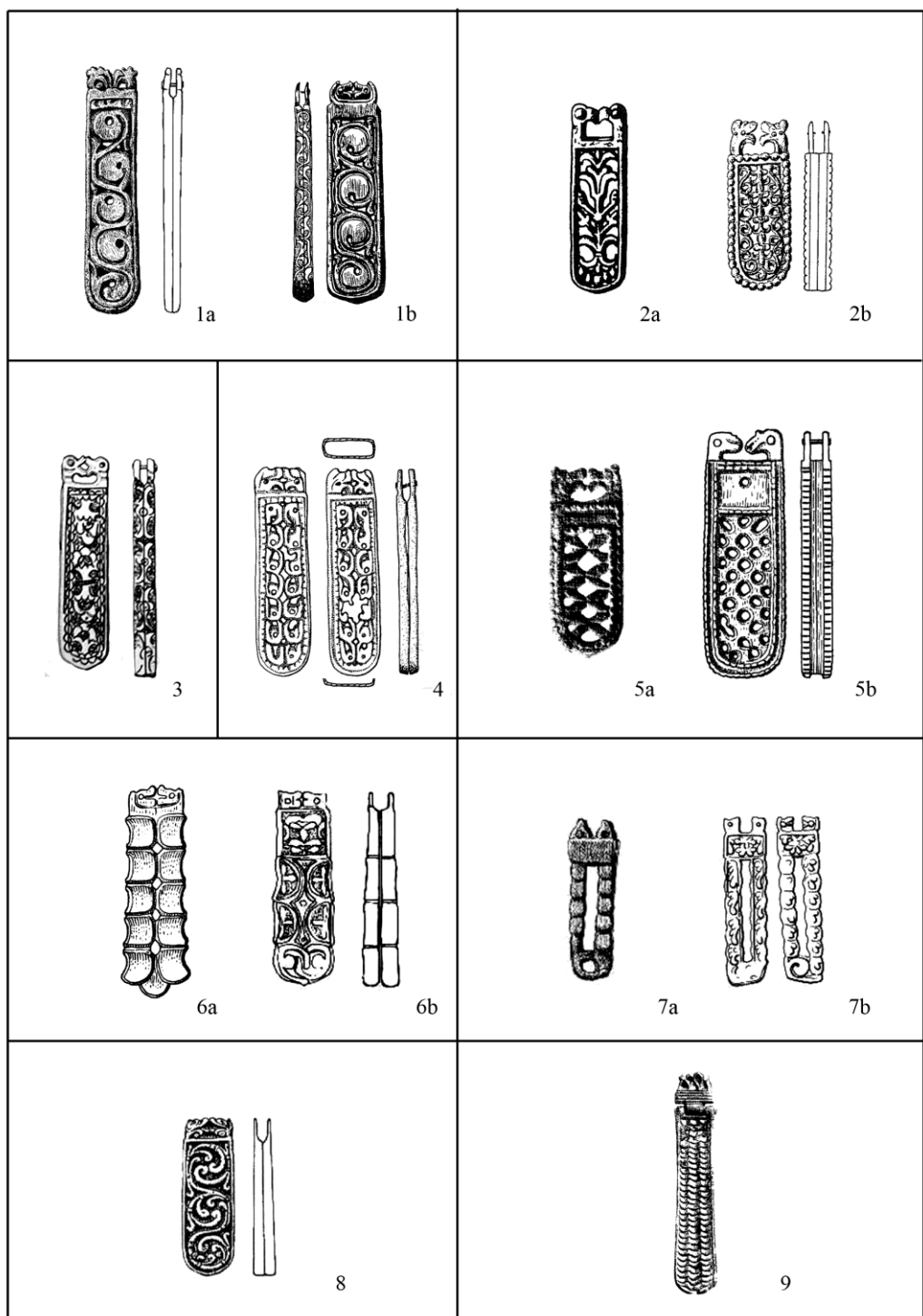
1. Dévaványa temetője, pirossal kiemelve az állatfejes függesztő fülű szíjvégeket tartalmazó 14. sír (KOVRIK 1975 után)
2. Kékesd temetőjének ÉNY részlete, pirossal kiemelve az állatfejes függesztő fülű szíjvégeket tartalmazó 226. sír (KISS 1977 után)

8. tábla:

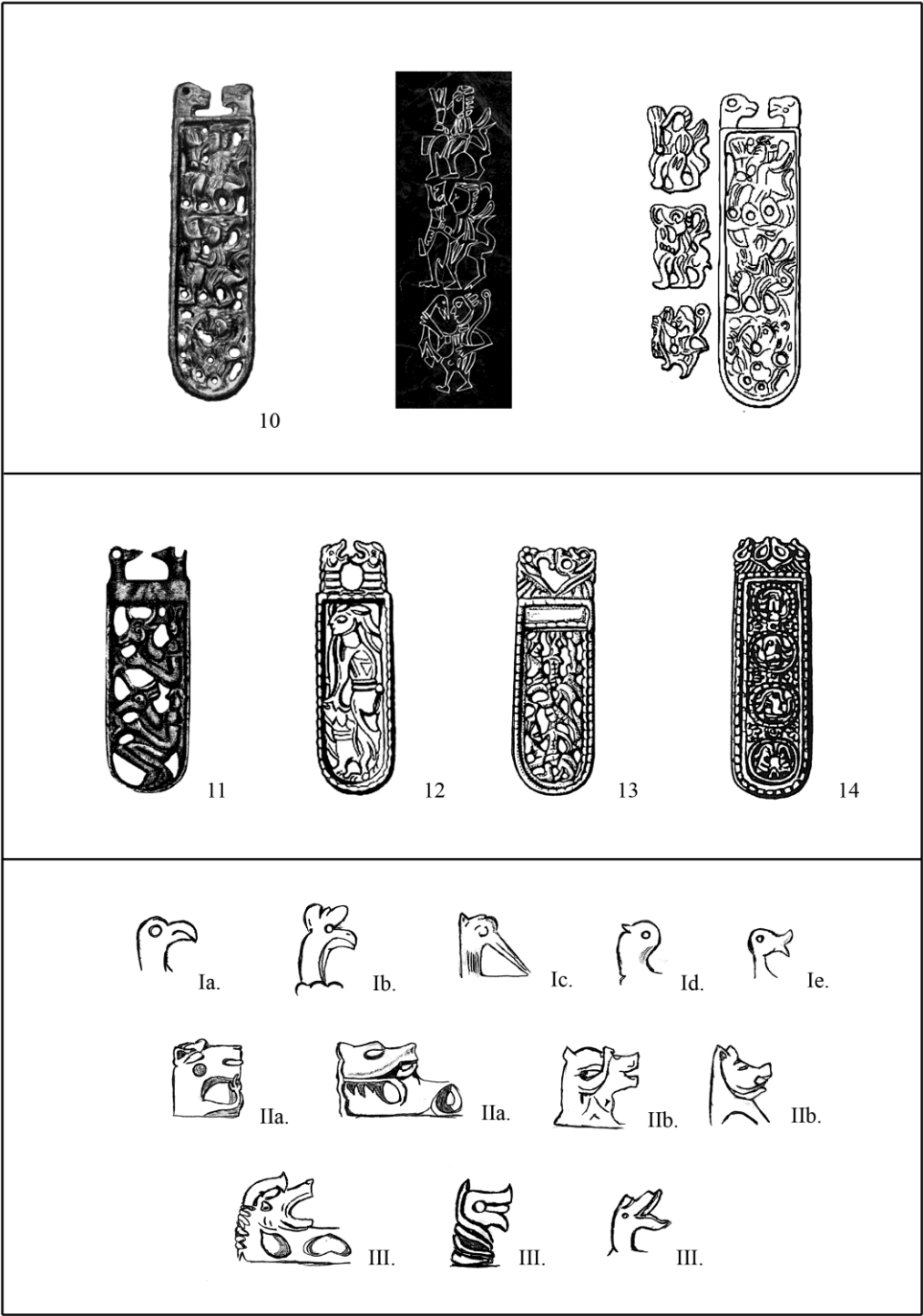
1. Jánoshida–Tótkérpuszta temetője, pirossal kiemelve az állatfejes függesztő fülű szíjvégeket tartalmazó 4. sír (FÜLÖP 1978 után)
2. Pécsvárad–Gőztéglagyár temetője, pirossal kiemelve az állatfejes függesztő fülű szíjvégeket tartalmazó 8. sír (KISS 1977 után)

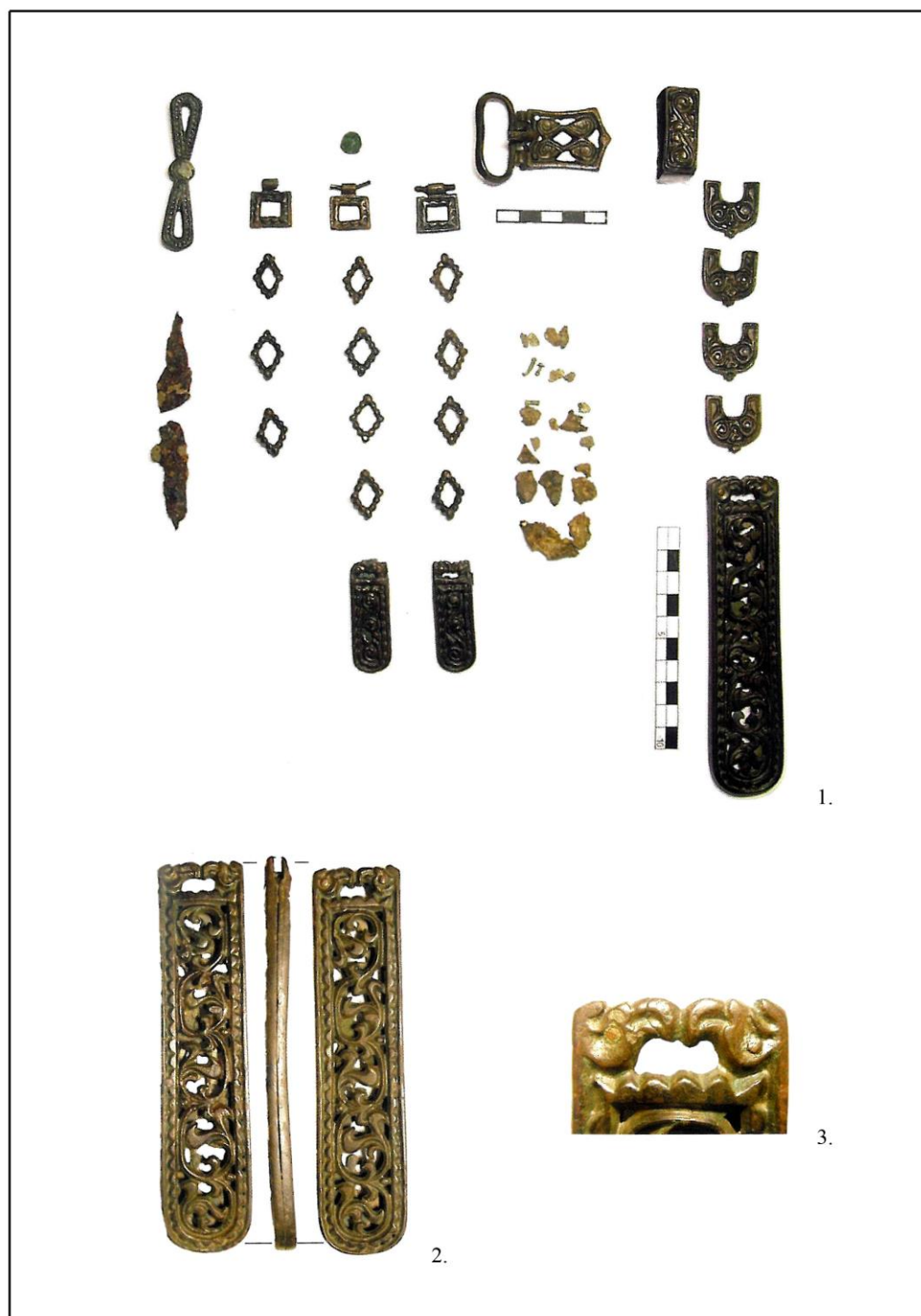
1. tábla

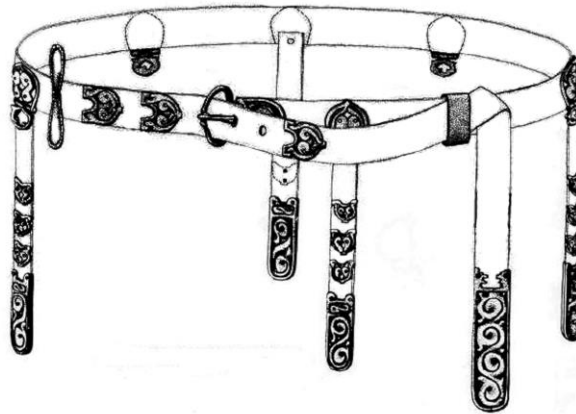
2. tábla

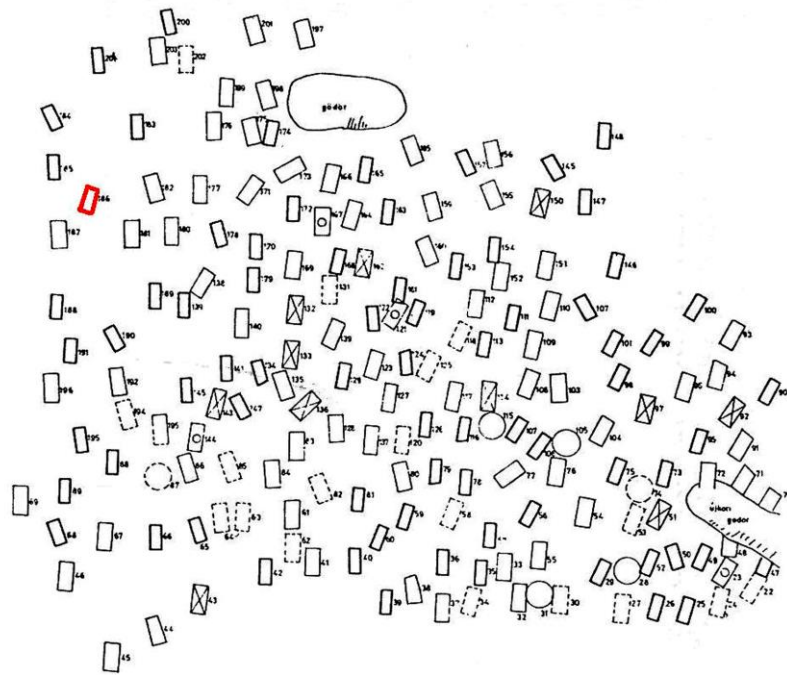
3. tábla

4. tábla

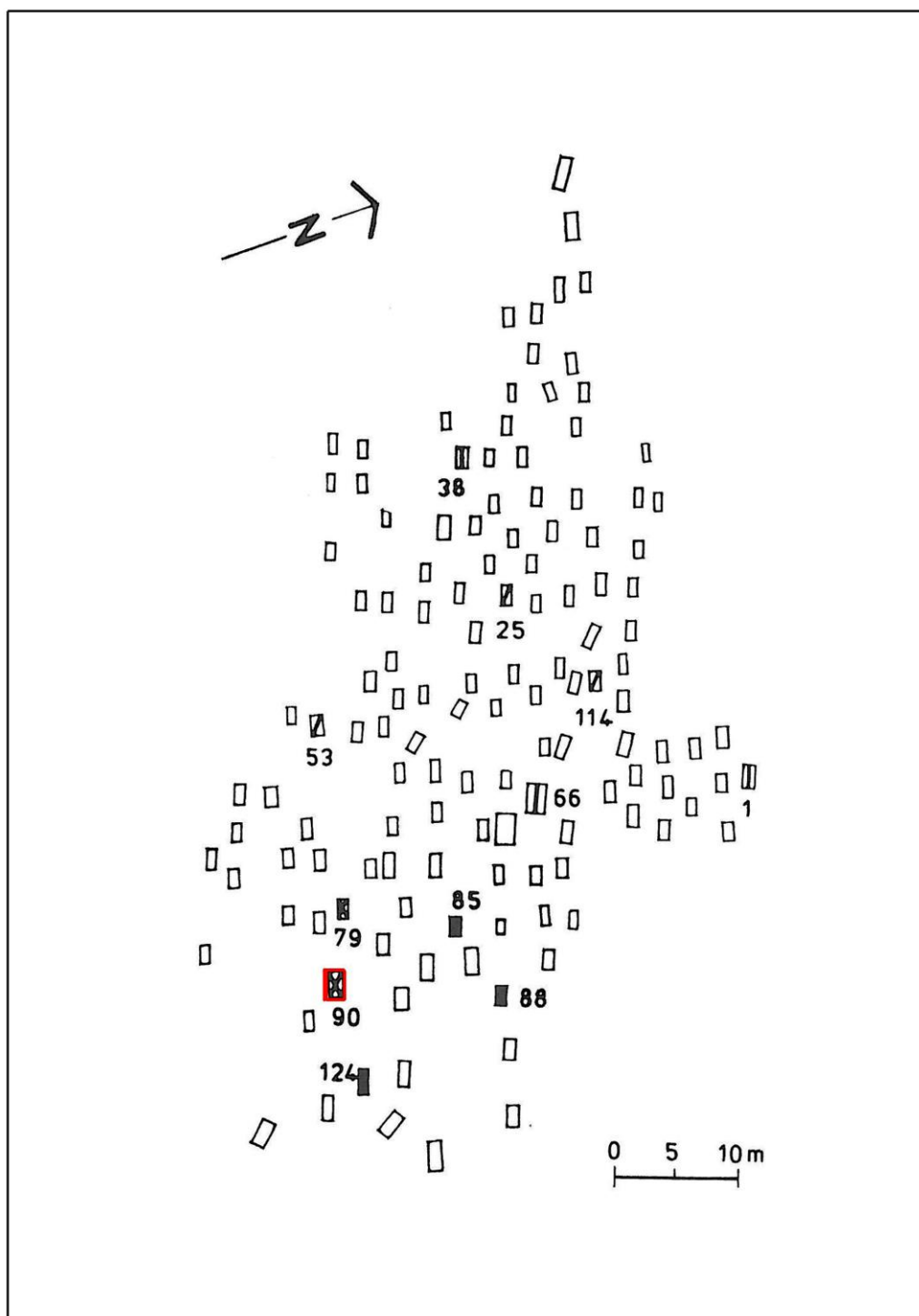

1.

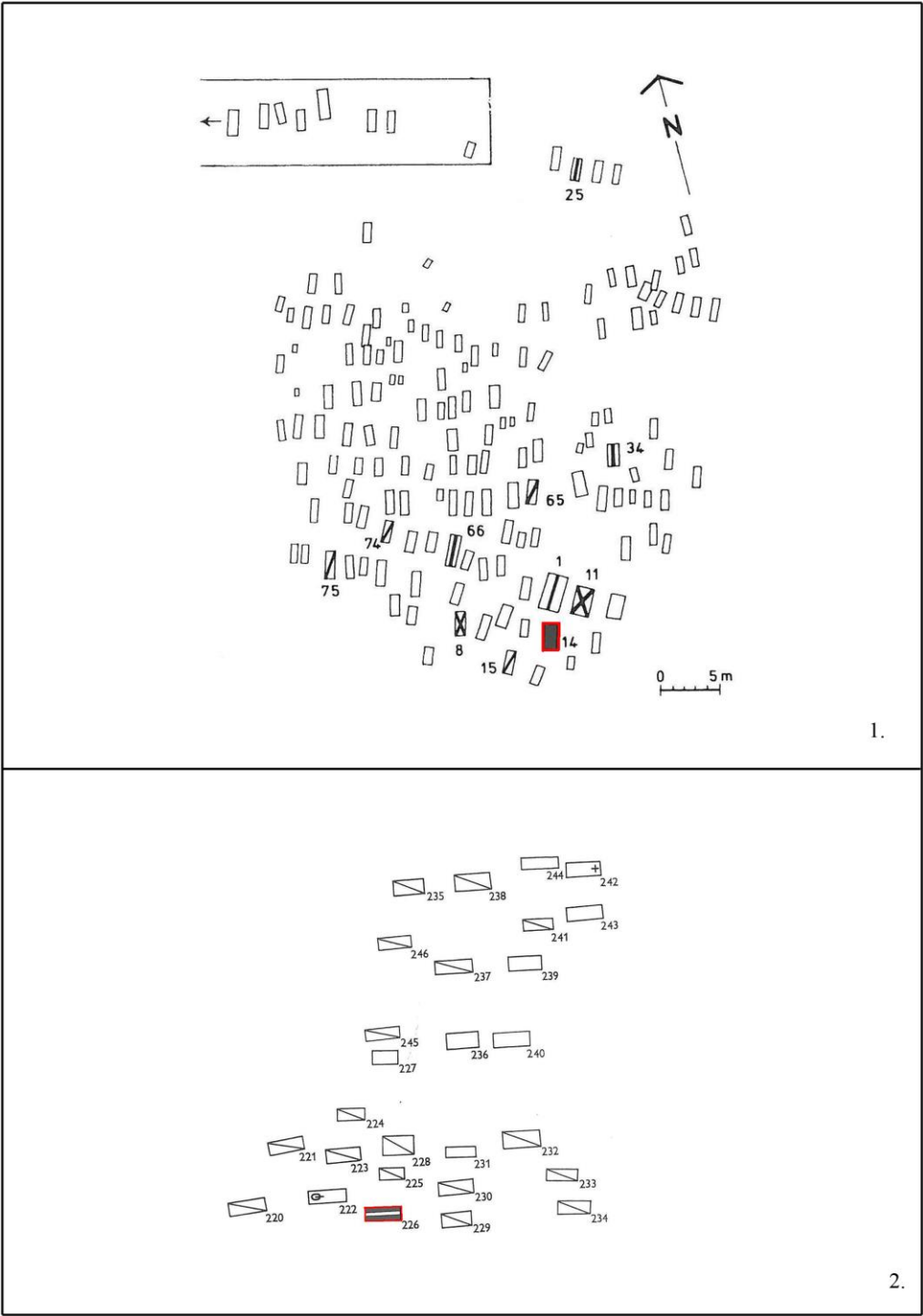

2.

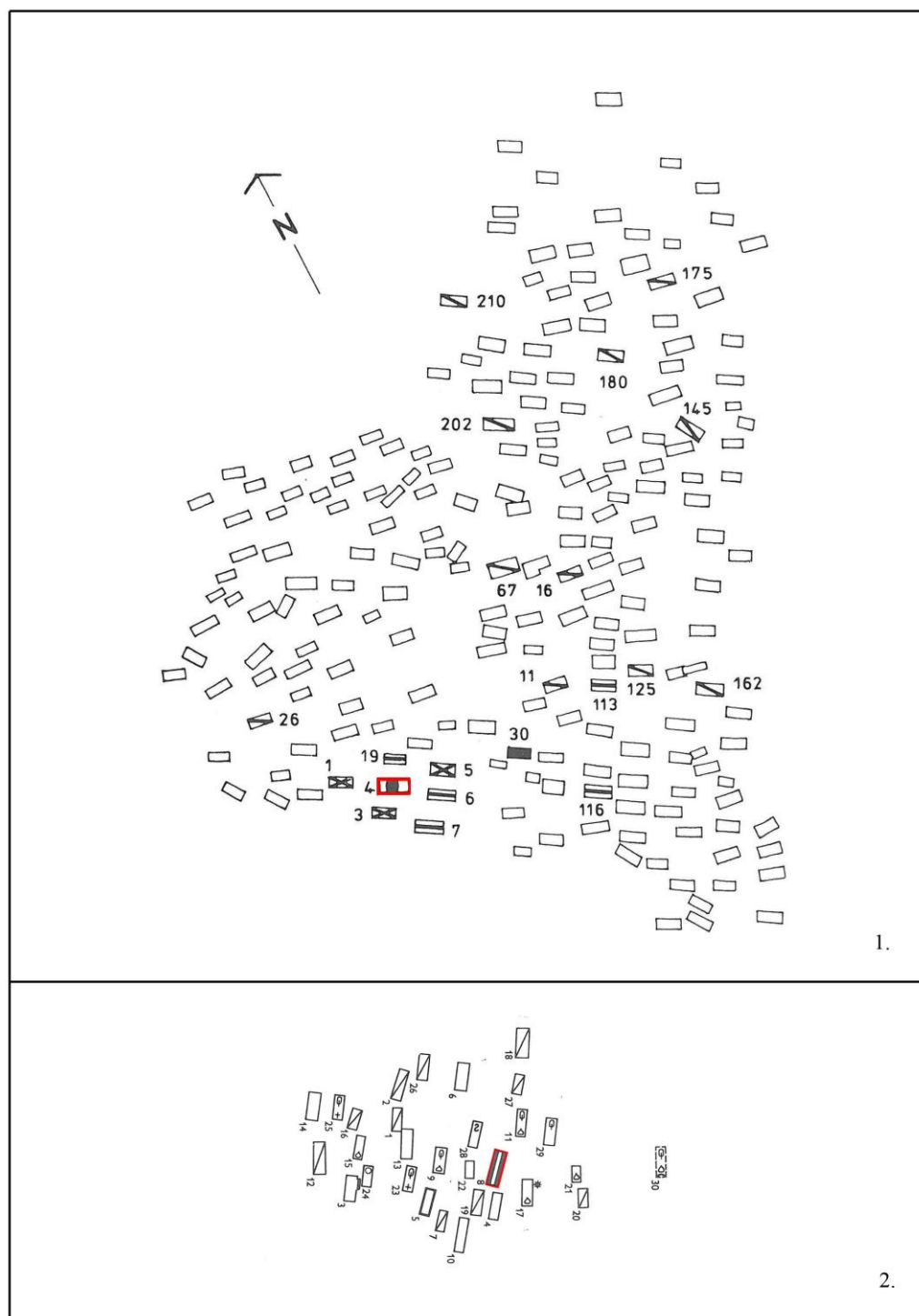
5. tábla

6. tábla

7. tábla

8. tábla